

Karpacki Przeгляд Społeczno- Kulturalny

Karpatský spoločensko-kultúrny prehľad

Szlak wołoski czyli budujemy zaufanie

Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia” - wraz z grupą partnerów - podjęło się realizacji projektu „Szlak Kultury Wołoskiej”. Jego celem jest nie tylko stworzenie nowego produktu turystycznego, ale także restytucja autentycznego pasterstwa.

Zadanie jest trudne, ale nie niemożliwe do zrealizowania. Powodzenie projektu czyli – mówiąc branżowym językiem – jego trwałość zależy od wielu czynników, wzajemnie na siebie wpływających i warunkujących się. Co jednak jest przede wszystkim potrzebne do sukcesu, co jest warunkiem wręcz koniecznym? Odpowiedź dają dwaj bacywie Józef Michałek i Jarosław Buczek, dwaj górale, pierwszy ze Śląska Cieszyńskiego, drugi z Gorców. Według nich są to zaufanie i współpraca.

Wszystko zależy od współpracy. Samo pasterstwo opiera się właśnie na współpracy bacy i jego juhasów, ludzi, którzy na długie miesiące opuszczają dom, wspólnie dbając o stado. Do nich z kolei muszą mieć zaufanie właściciele stad owiec i właściciele pastwisk. Klienci, kupujący wytwarzane przez nich produkty czy to spożywcze, czy to wełnę, muszą mieć zaufanie do ich wysokiej jakości. A turyści muszą być pewni, że spędzą w Karpatach niezapomniane chwile.

„Zaufanie i współpraca” – to dotyczy także samorządowców różnych szczebli, urzędników, działaczy organizacji społecznych, pracowników instytucji otoczenia biznesu i rolnictwa. Obojętni nie mogą pozostawać także mieszkańcy miejscowości na szlaku, którzy nie mają nic wspólnego z pasterstwem, serowarstwem czy turystyką. Nie ma bowiem udanego produktu turystycznego, który nie zyskałby akceptacji całej lokalnej społeczności.

Jednym z działań w ramach projektu jest wydawanie czasopisma „Karpacki Przegląd”, teraz po raz pierwszy z podtytułem „Społeczno-Kulturalny”. Tytuł znany wszystkim interesującym się sprawami polsko-słowackiego i polsko-ukraińskiego pogranicza, a wydawany w ramach różnych projektów już od 10 lat. W kolejnych numerach zajmować się będziemy tradycją i historią Wołochów oraz ich potomków, górali Beskidu, Tatr i Podhala. Ważnym zagadnieniem będzie także społeczny odbiór i problemy pasterstwa i gospodarki salaśniczej. Te ostatnie zagadnienia obejmują zarówno udane próby restytucji wypasu kulturowego, jak serowarstwa na całym obszarze pogranicza. Zapraszamy do lektury. ■

Adam Cyło

Združenie „Pro Carpathia“ - spolu so skupinou partnerov - prijalo, s cieľom realizovať, projekt „Trasa Valašskej kultúry“. Jeho cieľom nie je len vytvorenie nového turistického produktu, ale aj reštitúcia autentického pastierstva, ktoré je zdrojom poctivého zárobku pre ľudí, ktorí sa tým zaoberajú. Toľko samotného opisu projektu.

Úloha je ťažká, ale nie je nemožné ju zrealizovať. Úspech projektu - čiže povedané v odbornom jazyku - jeho udržateľnosť závisí od viacerých faktorov, ktoré sa vzájomne ovplyvňujú a podmieňujú. Čo je však v prvom rade potrebné pre úspech, čo je absolútne nevyhnutnou podmienkou? Odpovedajú na to dvaja bačovovia Józef Michałek a Jarosław Buczek, dvaja górali, jeden s Tešínska, druhý s regiónu Gorce. Podľa nich sú to dôvera a spolupráca.

Všetko závisí od spolupráce. Základom pastierstva je spolupráca baču a jeho juhasov, ľudí ktorí na dlhé mesiace opúšťajú domy a sa spoločne starajú o svoju čriedu. Im zase musia dôverovať vlastníci čried oviec a majitelia pasienok. Klienti, ktorí kupujú produkty alebo potravínárske, alebo vlnu, musia spoľiehať na ich výsokej kvalite. A turisti musia si byť istí, že strávia v Karpatoch nezabudnuteľné chvíle.

„Dôvera a spolupráca“ – to sa vzťahuje aj na zástupcov miestnych orgánov na rôznych úrovniach, na úradníkov, aktivistov sociálnych organizácií, na zamestnancov inštitúcií podnikateľského prostredia a poľnohospodárstva. L'ahostajni nemôžu ostať aj obyvatelia obcí nachádzajúcich sa na trase, ktorí nemajú nič spoločné s pastierstvom, výrobou syra, alebo cestovným ruchom. Totiž nebol by produkt cestovného ruchu úspešný, keby nezískal akceptáciu celej lokálnej spoločnosti.

Jednou z aktivít v rámci projektu je vydanie časopisu „Karpatský Prehľad“, teraz prvýkrát s poznámkou, „Spoločensko-Kultúrny“. Tento titul je dobre známy všetkým, ktorí prejavujú záujem o záležitosti poľsko-slovenského a poľsko-ukrajinského pohraničia v rámci rôznych projektov realizovaných už 10 rokov.

V ďalších číslach prehľadu budeme sa venovať tradícii a kultúre Valachov a ich dnešných predkov górali Beskydov, Tatier a regiónu Podhalia. Dôležitou otázkou bude aj sociálna akceptácia a problémy pastierstva a salašnickej hospodárky. Tieto posledné otázky sa týkajú úspešných pokusov reštitúcie kultúrneho pasenia a výroby syrov na celom území pohraničia. Povzbudzujeme vás do čítania. ■

Adam Cyło

W numerze:

Krótko	3
Umowa podpisana	Krzysztof Zieliński
Projekt - działania	4
Interreg V-A Polska-Słowacja I.2 Oś ...	oprac. Agnieszka Pieniążek
Projekt - działania	4
Partnerzy zaangażowani w projekt ...	oprac. Agnieszka Pieniążek
Geopolityka	9
Makroregionalna Strategia UE ...	oprac. Krzysztof Zieliński
Rozmowa z ...	10
Niech Karpaty znów nas łączą	Adam Cyło
Konverzácia s...	13
Nech nás Karpaty znovu spájajú	Adam Cyło
Wydarzenie	14
Nasze Karpaty	Krzysztof Zieliński
Przyroda	16
Bogactwo przyrodnicze Karpat	Malgorzata Pocias
Parki Narodowe Słowacji	18
Prawdziwie dzika przyroda	oprac. Krzysztof Zieliński
Turystyka	21
Oscypek – ser górski	Krzysztof Zieliński
Rozmowa z...	22
W pasterstwie podstawą jest zaufanie	Adam Cyło
Konverzácia s...	23
Pastiera je založená na dôvere	Adam Cyło
Wydarzenie	26
Rozsod w Oslawicy	Krzysztof Zieliński
Ludzie	28
Nasz Wojewoda Wołoski	Adam Cyło
Tradycja	29
Serowarstwo we Wschodnich Karpatach	Robert Bańkosz
Wydarzenie	32
Z życia projektu	

Przegląd

Karpacki Przegląd Społeczno-Kulturalny

Redakcja: 35-032 Rzeszów, ul. Śreniawitów 6/1a
tel. 698 902 259,
e-mail: acylo@wp.pl

Redaktor prowadzący: Adam Cyło
Redakcja: R. Bańkosz, A. Pieniążek, M. Pocias, D. Zawistowski, K. Zieliński
Druk/sklad/tamania: GRAFMAR
Nakład: 1000 egz.

Redakcja nie zwraca materiałów nie zamówionych i zastrzega sobie prawo redagowania nadesłanych tekstów. Kopiowanie i rozpowszechnianie publikowanych materiałów wymaga zgody Wydawcy.
© Copyright by Stowarzyszenie „Pro Carpathia”

ISSN 2081-2183

Czasopismo bezpłatne

Nr 1 (25) 2017

Wydawca: Regionalny portal gospodarczy
www.gospodarckaPodkarpacka.pl

Wydawca: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia”

www.facebook.com/szlak.wołoski/
www.procarpathia.pl
www.skarbypodkarpackie.pl
www.podkarpackiesmaki.pl
www.zielonepodkarpacie.pl
www.karpaty-turystyka.pl
www.e-procarpathia.pl

fof. Malgorzata Pocias
Redyk w Ustrzykach Górnych

Wyłączną odpowiedzialność za zawartość niniejszej publikacji ponoszą jej autorzy i nie może być ona utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Unii Europejskiej.

Krzysztof Zieliński

Umowa podpisana

Podpisanie umowy na realizację projektu odbyło się w otoczeniu polskich i słowackich polityków i samorządowców

4 sierpnia br., w sali kolumnowej Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie, odbyło się uroczyste podpisanie dwóch umów projektowych w ramach Programu Interreg PL-SK z udziałem podsekretarza stanu w Ministerstwie Rozwoju Adama Hamryszczaka.

W imieniu Zarządu Stowarzyszenia „Pro Carpathia” Prezes Zarządu Agnieszka Pieniążek podpisała umowę na realizację projektu „Szlak Kultury Wołoskiej”. Stowarzyszenie jest liderem projektu, który realizuje od kwietnia br. razem z 9 partnerami z Polski i Słowacji. ■

Zmluva na cestu je podpísaná

4. augusta tohto roku sa v stĺpovej sále Podkarpackého vojvodského úradu v Rzeszove (Podkarpacki Urząd Wojewódzki w Rzeszowie) za účasti štátneho tajomníka Ministerstva rozvoja Adama Hamryszczaka uskutočnilo slávnostné podpísanie zmlúv v rámci programu Interreg PL-SK.

Medzi zúčastnenými boli okrem iných aj vedenie združenia „Pro Carpathia”: predsedkyňa predstavenstva Agnieszka Pieniążek podpísala zmluvu na realizáciu projektu „Valašská kultúrna cesta“ (Szlak Kultury Wołoskiej). Práve spomínané združenie je lídrom projektu, ktorý od začiatku roka realizuje v spolupráci s 9 partnermi z Poľska a Slovenska. ■

Spacer w chmurach

W Bachledovej Dolinie – Ždiar (Słowacja) otwarto „Szlak w koronach drzew”, usytuowany na grzbiecie Spiskiej Magury. Cały drewniany szlak o łącznej długości 1234 metrów poprowadzony jest spiralnie nad koronami drzew. Maksymalna wysokość szlaku wynosi 24 m i kończy się okrągłą wieżą widokową o wysokości 32 m, z której roztacza się imponujący widok na panoramę Tatr Bielskich, Żamagórza, Pienin z Trzema Koronami oraz zamkiem w Niedzicy. „Szlak w koronach drzew” będzie czynny przez cały rok.

W dół można zjechać najdłuższą na Słowacji suchą zjeżdżalnią o długości 67 metrów. Cały „Szlak” jest przystosowany dla osób niepełnosprawnych. Ceny biletów wstępu na „Szlak”: dorośli – 8 €, dzieci 6,50 €. Dzieci do lat 3 mają wstęp gratis. W ofercie dostępne będą również rodzinne bilety oraz bilety wstępu na „Szlak” połączone z wyjazdem kolejką linową lub skipassem. Wstęp na „Szlak” z psem jest zabroniony. Psy można bezpłatnie zostawić w specjalnych wolierach.

Więcej informacji: www.bachledka.sk ■

Dzień Współpracy Europejskiej w sanockim skansenie

Okolo 2 tysięcy osób wzięło udział w polskiej edycji European Cooperation Day 2017 w Sanoku. Impreza pod nazwą „Klimaty Pogranicza” była poświęcona dziedzictwu kulturowemu i przyrodniczemu, dlatego odbyła się w Muzeum Budownictwa Ludowego – jednym z największych w Europie.

W scenarii Rynku Galicyjskiego prezentowane były stoiska województw Polski Wschodniej, parków narodowych i krajobrazowych, Lasów Państwowych i funduszy europejskich. Można było także obejrzeć ekspozycję zrealizowanych projektów, zobaczyć tradycyjne rzemiosło, skosztować jadła regionalnego, posłuchać występów łemkowskiemu zespołu „Kremenaros” i skorzystać z przejażdżek na koniach huculskich. ■

**SZLAK
KULTURY
WOŁOSKIEJ**

Interreg V-A Polska-Słowacja
I.2 Oś priorytetowa: Ochrona i rozwój dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego obszaru pogranicza

**Interreg V-A Polsko-Slovensko
1.2 Prioritná os: Ochrana a rozvoj prírodného a kultúrneho dedičstva cezhraničného územia**

Podczas wizyty studyjnej w Muzeum Beskidzkim w Wiśle można było zobaczyć kowala podczas wykonywania pracy. Ta profesja odchodzi już w zapomnienie.

Szlak Kultury Wołoskiej (SKW) to pierwszy tak kompleksowy projekt o charakterze turystycznym dla całego regionu Karpat pogranicza PL-SK. Jego koncepcja zrodziła się w początku obecnego stulecia w Wiejskim Ośrodku Kultury w Ochojnicy Górnej, przy wsparciu miejscowego Oddziału Związków

Podhalan oraz środowisk akademickich krakowskich uczelni. Po raz pierwszy zmaterializowała się w postaci opisu, map, plansz terenowych, a następnie publikacji naukowych w latach 2007-2008. Obecny projekt jest natomiast rozszerzeniem obszaru działań na region całych Karpat w Polsce i na Słowacji.

Projekt Szlaku Kultury Wołoskiej zakłada utworzenie międzynarodowego szlaku kulturowego bazującego na dziedzictwie wołoskim, w oparciu o zasady zrównoważonego rozwoju tj. z poszanowaniem lokalnych zasobów kulturowych, przyrodniczych i społecznych. Stworzenie Szlaku otworzy w przyszłości nowe, wspólne możliwości przed lokalnymi społecznościami, które bazując na kulturze wołoskiej będą mogły tworzyć własną ofertę kulturową.

Trasa Valašskej Kultúry (TVK) je prvý takto komplexný projekt s turistickým charakterom pre celý región Karpát pohraničia PL-SK. Koncepcia Trasy Valašskej Kultúry sa zrodila na začiatku terajšieho storočia vo Vidieckom kultúrnom stredisku v Ochojnicy Górnej, s podporou miestneho odboru Zväzku Podhalan a akademických kruhov krakowských škôl. Po prvýkrát sa zmaterializovala v podobe popisu, máp, priestorových riešení a následných vedeckých publikácií v rokoch 2007-2008. Tento projekt je však rozšírením územia aktivít na región celých Karpát v Poľsku a na Slovensku.

Projekt Trasa valašskej kultúry (TVK) predpokladá vytvorenie medzinárodnej kultúrnej trasy založenej na valašskom dedičstve,

Partnerzy zaangażowani w projekt „Szlak Kultury Wołoskiej” Subjekty zapojené do projektu „Wallachian Culture Trail”

Lider Projektu: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia” w Rzeszowie

Dotychczasowe działania organizacji (rok założenia 2004) skoncentrowane są wokół: turystyki, produktu regionalnego i lokalnego, zachowania dziedzictwa i kultury oraz ochrony środowiska. Stowarzyszenie zakończyło już realizację około 30 dużych projektów. Posiada doświadczenie w zarządzaniu projektami finansowanymi ze środków publicznych, realizowanych w partnerstwie z instytucjami publicznymi i organizacjami pozarządowymi w obszarze transgranicznym. Zrealizowano projekty w partnerstwie z instytucjami ze Sło-

wacji (5), Ukrainy (7), Szwajcarii (2), Norwegii (2), Słowenii (1), Węgier (1) i Włoch (1). Stowarzyszenie specjalizuje się w realizacji projektów związanych z kreowaniem produktów turystycznych, promocji potencjału przyrodniczego i kulturowego pogranicza.

Sídlo Zdrúženie sa nachádza v centre Rzeszova. Zámery, ku ktorým VP pristupuje sa koncentrujú na: turistiku, regionálny a miestny produkt, zachovanie dedičstva a kultúry a na ochranu prostredia. Doteraz bolo skončených asi 30 projektov. VP má skúsenosti z riadenia projektov financovaných z verejných zdrojov, realizovaných v partnerstve s inštitúciami verejnej správy a mimovládnyimi organizáciami na cezhraničnom území. Realizovali sa projekty v partnerstve s inštitúciami zo

Slovenska (5), Ukrajiny (7), Švajčiarska (2), Nórska (2), Slovinska (1), Maďarska (1), Talianska (1). Zdrúženie má skúsenosti z realizácie projektov spojených s vytváraním turistických produktov, propagácie prírodného a kultúrneho potenciálu pohraničia.

**Detská organizácia Fénix,
o.z. Územná organizácia
Snina**

Fénix posiada doświadczenie w tworzeniu szlaków turystycznych oraz angażowaniu społeczności w ich rozwój. Po zakończeniu projektu planują nadal kontynuować udział w działaniach we wszystkich opisanych zakresach.

Fénix s tým, že má skúsenosti z tvorby turistických trás, zo zapojenia sa komunity do ich rozvoja. Po skončení projektu plánujeme pokračovať v účasti na aktivitách vo všetkých

opretej o zásady udržateľného rozvoja, t. j. s rešpektovaním lokálnych kultúrnych, prírodných a sociálnych zdrojov. Vytvorenie trasy otvorí v budúcnosti nové, spoločné možnosti pred lokálnymi komunitami, ktoré opierajú sa o valašskú kultúru budú môcť vytvárať vlastnú kultúrnu ponuku.

Działania projektu/Akcje

WYZNACZENIE SZLAKU KULTURY WOŁOSKIEJ VYZNAČENIE TRASY VALAŠSKEJ KULTÚRY

1. Konferencja otwierająca

2. A) Inwentaryzacja zasobów kulturowych związanych z kulturą pasterską (wzorce architektoniczne, zwyczaje, kulinaria, sztuka), B) Inwentaryzacja zasobów przyrodniczych związanych z dziedzictwem przyrodniczym (pogranicze polsko-słowackie). Wyniki posłużą do zdefiniowania potencjału, opracowania produktów turystycznych, przygotowania narzędzi promocji szlaku (strona internetowa, publikacje, materiały promocyjne).

3. Opracowanie produktów turystycznych: w każdym regionie zostaną zdefiniowane produkty turystyczne na bazie dziedzictwa kulturowego związanego z pasterstwem, kulturą wołoską. Opracowane produkty będą mieć charakter transgraniczny, połączone zostaną już istniejące atrakcje turystyczne wraz ze zdefiniowanymi nowymi.

4. Oznakowane Szlaku Kultury Wołoskiej i doposażone w infrastrukturę. Szlak ma mieć strukturę wielolinearną, tj. nie

jednej precyzyjnie wytyczonej ścieżki, lecz ogólnego kierunku wyznaczonego trasami pierwotnych wędrówek wołoskich. Oznakowanie i doposażenie w infrastrukturę zostaną miejsca reprezentacyjne Szlaku, stanowiące ognisko orientacyjne rozsyłające turystów w teren. Podstawowym elementem systemowym jest słupek, nawiązujący do formy i idei laski wołoskiej. Formy znakowania Szlaku w projekcie: laski i słupki pasterskie, tablice edukacyjne, zlokalizowane w miejscach o żywej kulturze pasterskiej (np. przy bacówkach, u podnóży polan, itp.), bramy karpackie – miejsca symboliczne, zapraszające na szlak, wiaty (altany), koliby i pajty pasterskie, ekspozycje pasterskie.

1. Úvodná konferencia

2. A) *Inventarizácia kultúrnych zdrojov spojených s pastierskou kultúrou (architektonické modely, zvyky, kuchyňa, umenie), B) Inventarizácia prírodných zdrojov spojených s prírodným dedičstvom (poľsko-slovenské pohraničie). Výsledky poslúžia k definovaniu potenciálu, k vypracovaniu turistických produktov, príprave nástrojov propagácie trasy (internetová stránka, publikácie, propagačné materiály).*

3. *Vypracovanie turistických produktov: v každom regióne budú definované turistické produkty na báze kultúrneho dedičstva spojeného s pastierstvom, valašskou kultúrou. Vypracované produkty budú mať cezhraničný charakter, budú prepojené už existujúce turistické atrakcie spolu s definovanými novými.*

Krzysztof Zieliński

dotknutých oblastiach, vzhľadom na to, že v týchto regiónoch máme naše územné organizácie.

Samorząd Województwa Podkarpackiego posiada doświadczenie w zakresie organizacji wydarzeń promocyjnych, konferencji, warsztatów, oznakowania szlaków, działań związanych z tworzeniem szlaków turystycznych, opracowywaniem publikacji. Posiada doświadczenie w organizacji wydarzeń promocyjnych, konferencji, seminariów / warsztatów oraz promocji regionu.

Podkarpacké vojvodstvo má skúsenosti a kompetencie v oblasti organizovania propagačných podujatí, konferencií, workshopov, značenia trás, aktivít spojených s vytváraním turistických

trás, spracovaním publikácií. Má skúsenosti z organizácie propagačných podujatí, konferencií, seminárov/workshopov a propagácie regiónu.

Regionálna rozvojová agentúra Svidník

Agencja Rozwoju Regionalnego Svidník (ARR) działa w północno-wschodniej części Kraju Preszowskiego, gdzie większość miejscowości została ulokowana na prawie wołoskim. Żyje tu grupa etniczna Rusinów, którzy od wieków zajmowali się rolnictwem, pasterstwem i uprawianiem zboża. Agencja od 20 lat promuje ten region pogranicza w zakresie kultury, zwyczajów i tradycji. Ma on duży potencjał dla rozwoju turystyki, występuje tu duże bezrobocie i właśnie w turystyce ARR upatruje szansy na tworzenie nowych miejsc pracy. Poprzez swoją działalność wspiera oży-

wienie turystyki na słowacko-polskim pograniczu. Tworzy nowe partnerstwa w celu wzmocnienia współpracy przy rozwoju pogranicza.

Regionálna rozvojová agentúra Svidník pôsobí v severovýchodnej časti Prešovského kraja, kde väčšina obcí bola založená na valašskom práve. Žije tu rusínske etnikum, ktoré sa po stáročia živilo poľnohospodárstvom, pastierstvom a pestovaním plodín. Agentúra 20 rokov propaguje tento prihraničný región v oblasti kultúry, zvykov a obyčajov. Región má veľký potenciál pre rozvoj cestovného ruchu, je tu veľká nezamestnanosť a práve v cestovnom ruchu vidíme veľkú príležitosť pre vytvorenie nových pracovných miest. Tvorbou a efektívnou implementáciou projektov prispieva Regionálna rozvojová agentúra Svidník ku poznaniu spoločnej histórie, kultúry, zvykov a tradícií prihraničného regiónu. Svojou činnosťou

4. Označkovanie Trasy valašskej kultúry a dovybavenie infraštruktúrou. Trasa má mať mnoholinéárnu štruktúru, t. j. nie jeden presne vytyčený chodník, ale všeobecný smer vyznačený trasami pôvodných valašských ciest putovania. Označené a vybavené infraštruktúrou budú reprezentatívne miesta na trase, predstavujúce orientačný článok posielajúci turistov do terénu. Základným systémovým prvkom je stĺpik, nadväzujúci na formy a podoby valašskej palice. Formy značenia trasy v projekte: pastierske palice a stĺpik, edukačné tabule, umiestnené na miestach živej pastierskej kultúry (napr. pri salašoch, na začiatku polian

a pod.), karpatské bránky – symbolické miesta, pozývajúce na trasu, chatky (altány), koliby a pastierske stodoly, pastierske expozície.

SPOTKANIA NA WOŁOSKIM SZLAKU STRETNUTIA NA VALAŠSKEJ TRASE

Zadanie obejmuje:

A. Organizację cyklu imprez nawiązujących do kultury wołoskiej oraz związanych z pasterstwem:

1. „Redyk Karpacki – na pasterskim szlaku“,
2. „Wołoska Koliba - Folkowe spotkania na pasterskim szlaku“,
3. „Festiwal Czarnej Owcy“,
4. „Karpackie targi produktu górskiego“,
5. „Festiwal wyrobów wełnianych“,
6. Festiwal Kultury Wołoskiej – Redyk Beskidzkiej 5,
7. Festiwal Kultury Wołoskiej – Zbór wołoski,
8. Festiwal Kultury Wołoskiej – Mieszanie owiec w gminie Istebna,
9. Festiwal Kultury Wołoskiej – Świętojański Salaż,
10. Festiwal Kultury Wołoskiej – Rozsod owiec w gminie Istebna,
11. Festiwal Kultury Wołoskiej – Posiady Wołoskie w Sobłówe (gm. Ujsoły),
12. Festiwal Kultury Wołoskiej – Pokaz gry na instrumentach pasterskich,
13. Palenie ogniska na św. Jana i pasterskie tradycje,
14. Spotkania Pasterskie – dzień na malatinskiej bacówce,
15. Redyk (wiosna), Rozsad (jesień).

Cykl imprez w ramach Festiwalu Kultury Wołoskiej obejmować będzie kluczowe wydarzenia z punktu widzenia cyklu hodowli

owiec w oparciu o archaiczne formy charakterystyczne dla kultury wołoskiej. Będą to autentyczne widowiska folklorystyczne, obejmujące promocję lokalnej muzyki, kuchni oraz obyczajów związanych z kulturowym wypasem owiec. Imprezom towarzyszyć będą również działania edukacyjne – pokazy, prelekcje i warsztaty ukazujące codzienne życie pasterzy i działalność pasterską. Towarzyszyć temu będą gawędy, muzyka, taniec, poczęstunek.

B. Konkurs na najlepsze inicjatywy oddolne ogłoszony wśród mieszkańców województwa podkarpackiego i Kraju Przeszowskiego (z obszaru realizacji projektu) stanowić będzie uzupełnienie imprez realizowanych w innych regionach, a wskazanych powyżej. Inicjatywy dotyczyć będą działań promujących i popularyzujących kulturę wołoską (niewielkie lokalne imprezy, seminaria, konkursy).

Úloha obsahuje:

A. Organizowanie cyklu akcji nadväzujúcich na valašskú kultúru a spojených s pastierstvom:

1. Karpatský redyk – po pastierskom chodníčku
2. Valašská koliba – folkové stretnutia na pastierskom chodníčku
3. Festival čiernej ovce
4. Karpatské trhy produktov z hôr
5. Festival vlnených výrobkov
6. Festival valašskej kultúry – Redyk Beskidzkiej 5
7. Festival valašskej kultúry – Valašský zbor
8. Festival valašskej kultúry – Kríženie oviec v gmine Istebna

napomáha oživiť cestovný ruch v slovensko-poľskom pohraničí. Vytvárame nové partnerstvá s cieľom posilniť vzájomnú spoluprácu pri rozvoji prihraničného regiónu.

MAŁOPOLSKA

Województwo
Małopolskie

Samorząd Województwa Małopolskiego posiada bogate doświadczenie w realizacji projektów turystycznych, opartych o dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe, zarówno w skali regionalnej, jak i ponadregionalnej. Obszary kompetencji obejmują: budowę produktów turystyki kulturowej, budowę produktów turystyki aktywnej, oznakowanie turystyczne regionu, promocję turystyczną, projekty informatyczne z zakresu dostępu do informacji turystycznej o regionie.

Malopolské vojvodstvo má bohaté skúsenosti z realizácie turistických projektov, opierajúcich sa o prírodné a kultúrne dedičstvo, tak v regionálnom, ako aj nadregionálnom meradle. Kompetenčné oblasti tvoria: budovanie produktov kultúrnej turistiky, budovanie produktov aktívnej turistiky, turistické označenie regiónu, turistická propagácia, informačné projekty z oblasti prístupu k turistickým informáciám o regione.

Związek Podhalań
w Polsce

Stowarzyszenie zajmuje się ochroną dziedzictwa kulturowego i zrównoważonym rozwojem na obszarze działania projektu. Największe doświadczenie ma w pielęgnowaniu tradycji regionalnych: zwłaszcza w zakresie muzyki, śpiewu, tańca, zwyczajów

pasterskich i wychowania regionalnego młodzieży. Partner posiada swoje struktury w pasie Karpat od Cieszyna do Nowego Sącza (łącznie 12 powiatów), organizuje liczne imprezy o charakterze kulturalnym, pasterskim. Niektóre z wydarzeń mają już wieloletnią tradycję. Duża część imprez organizowana jest społecznie. Organizacja współpracuje z 500 wolontariuszami.

Združenie sa zaoberá ochranou kultúrneho dedičstva a udržateľným rozvojom na území aktivít projektu. Najväčšie skúsenosti má v pestovaní regionálnych tradícií – zvlášť v oblasti v oblasti hudby, spevu, tanca, pastierskych zvykov a regionálnej výchovy mládeže. Partner má svoje štruktúry v páse Karpát od Cieszyna do Nového Sącza (spolu 12 powiatov), pričom organizuje podujatia kultúrneho, pastierskeho charakteru. Niektoré z akcií majú

9. Festival valašskej kultúry – Svätôján-sky salaš
10. Festival valašskej kultúry – Zháňanie oviec v gmine Istebna
11. Festival valašskej kultúry – Valašské posedenia v Soblówke (Gmina Ujsoły)
12. Festival valašskej kultúry – Ukážka hry na pastierske nástroje
13. Pálenie svätôjánskej vatry a pastierske tradície
14. Pastierske stretnutia – deň na Malatinskom salaši
15. Redík (jar), Rôšac (jeseň)

Cyklos akcií v rámci Festivalu valašskej kultúry budú tvoriť kľúčové podujatia z hľadiska cyklu chovu oviec na základe archaických foriem typických pre valašskú kultúru. Pôjde o autentické folklórne predstavenia, tvorenie propagáciou lokálnej hudby, kuchyne a zvykov spojených s kultúrnym pasením oviec. Akcie budú sprevádzať takisto vzdelávacie aktivity – ukážky, prednášky a workshopy ukazujúce každodenný život pastierov a pastiersku činnosť. Sprevádzať ich budú rozprávania, hudba, tanec, pohostenie.

B. Súťaž o najlepšie iniciatívy zdola vyhlásená pre obyvateľov Podkarpatského vojvodstva a Prešovského kraja (z územia realizácie) bude predstavovať doplnenie akcií uskutočnených v iných regiónoch, vyššie sú vymenované. Iniciatívy sa budú týkať aktivít na propagáciu a popularizovanie valašskej kultúry (malé miestne akcie, semináre, súťaže).

UNIwersytet Karpacki UNIVERZITA KARPATSKÁ

Szlak Kultury Wołoskiej ma prezentować dorobek kultury Wołochów – kulturę,

tradycję i obyczaje, wypasu, budownictwo, rzemiosło, szlak migracyjny. Warunkiem funkcjonowania szlaku jest utrzymanie wartości dla których szlak został utworzony. Stąd niezbędne jest podtrzymanie, a w niektórych przypadkach odbudowa tradycji, zwyczajów, rękodzieła, gdyż tradycje te w poszczególnych regionach objętych projektem są w różnym stopniu zachowane.

Cele te będą realizowane poprzez: seminaria naukowe i popularnonaukowe dotyczące Karpát (3), warsztaty edukacyjne z zakresu kultury pasterskiej i dziedzictwa

przyrodniczego (400), warsztaty kulinarne (20), warsztaty rękodzielnicze (22), wystawy (1), festiwale filmów (2) i publikacje (9).

Trasa valašskej kultúry má predstaviť kultúru Valachov – kultúru, tradície a zvyky, pasenie, staviteľstvo, remeslo, migračné trasy. Podmienkou fungovania trasy je zachovať hodnoty, pre ktoré bola trasa vytvorená. Z toho pramení nutnosť udržať, ba v niektorých prípadoch obnoviť tradície, zvyky, remeslá, keďže tieto tradície v jednotlivých regiónoch zahrnutých do projektu sú v rôznej miere zachované.

už 50. tradíciu. Veľká časť podujatí sa organizuje hromadne. Organizácia spolupracuje s 500 dobrovoľníkmi.

**Stowarzyszenie
Wspierania
Inicjatyw Gospodarczych
DELTA PARTNER**

Podmiot ma kompetencje oraz doświadczenie w obszarach tematycznych: wspieranie rozwoju społeczno-gospodarczego, promocja współpracy międzynarodowej, zachowanie tradycji i narodowego dziedzictwa kultury, ochrona środowiska naturalnego, promocja oraz wspieranie kultury i edukacji, a także systemu oświaty. Delta Partner od 12 lat jest koordynatorem produktu turystycznego Beskidzka 5. Ponadto realizowało szereg projektów samodzielnie oraz w partnerstwie.

DELTA PARTNER má kompetencie a skúsenosti v tematických oblastiach: podpora sociálno-ekonomického rozvoja, propagácia medzinárodnej spolupráce, zachovanie tradícií a národného dedičstva kultúry, ochrana prírodného prostredia, propagácia a podpora kultúry a vzdelávania, ako aj systému osvetý. Delta Partner vyše 12 rokov je koordinátorom turistického produktu Beskidzka 5. Okrem toho realizoval rad projektov samostatne a v partnerstve.

Obec Oravská Polhora

Oravská Polhora to najbardziej na północ wysunięta wieś na Słowacji, która bezpośrednio graniczy z Polską. Na jej terenie znajduje się przejście graniczne Oravská Polhora / Korbielów. Wieś słynie z kultury dudzia-

rzy, która wywodzi się z kultury wołoskiej. W 2015 r. została ona wpisana na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego prowadzoną przez UNESCO. Wieś aktywnie przyczynia się do zachowania kultury i tradycji związanych z pasterstwem i kulturą wołoską. Co roku organizuje wydarzenia i warsztaty związane z tym tematem. Jest realizatorem, jak i partnerem w licznych projektach skierowanych do zachowania kultury i do rozwijania zwyczajów i tradycji regionu.

Oravská Polhora je najsevernejšou obcou Slovenska a priamo susedí s Poľskom. Na jej území sa nachádza hraničný prechod Oravská Polhora / Korbielów. Obec je známa svojou gajdošskou kultúrou, ktorá vychádza z valašskej kultúry. V roku 2015 bola gajdošská kultúra zapísaná do Zoznamu svetového nehmotného kultúrneho

Tieto ciele sa budú realizovať cez: vedecké a populárno-náučné semináre týkajúce sa Karpát (3), vzdelávacie workshopy z oblasti pastierskej kultúry a prírodného dedičstva (40), workshopy kulinárske (20), workshopy ručných prác (22), výstavy (1), festivaly filmov (2), publikácie (9).

PROMOCJA SZLAKU PROPAGÁCIA TRASY

Zadanie realizowane będzie poprzez:

1. polsko-słowacką platformę internetową (wersje językowe: PL/SK/EN) - stronę informacyjną zawierającą wiadomości na temat szlaku,
2. ukierunkowaną prezentację szlaku na rynku krajowym, skierowaną do punktów informacji turystycznej i organizacji turystycznych,
3. konferencję podsumowującą projekt, a prezentującą Szlak,
4. Study tour dla dziennikarzy – 4 (województwo śląskie, Kraj Žyliński, województwo małopolskie, podkarpackie, Kraj Preszowski).

Materiały informacyjne i promocyjne:

1. przewodnik turystyczny po obszarze (Polska/Słowacja),
2. film promocyjny (wersja językowa PL/SK/EN),
3. gadżety promocyjne: (np. gwizdki, torby pasterskie, czerpaki, gliniane dzwoneczki).

Trombici z Huculszczyzny w trakcie redyku w Ustrzykach Górnych.

Krzysztof Zieliński

Úloha bude realizovaná cez:

1. polsko-slovenskú internetovú platformu (jazykové mutácie: PL/SK/EN) – informačnú stránku obsahujúcu správy o trase,
2. prezentáciu trasy orientovanú na domáci trh, zameranú pre body turistických informácií a pre turistické organizácie,
3. konferenciu bilancujúcu realizáciu projektu a prezentujúcu trasu,
4. Study tour pre novinárov – 4 (Sliezske vojvodstvo, Žilinský kraj, Malopoľské

vojvodstvo, Podkarpatské vojvodstvo, Prešovský kraj).

Informačné a propagačné materiály:

1. turistický sprievodca územím (Poľsko/Slovensko),
2. propagačný film (jazyková mutácia PL/SK/EN),
3. propagačné predmety (np. píšťalky, pastierske kabely, črpáky hlinené zvončeky).

Zebrane dane pochodzą z projektu „Szlak Kultury Wołoskiej”. ■

dedičstva UNESCO. Oravská Polhora aktívne prispieva k zachovávanu kultúry a tradícií spojených s pastierstvom a valašskou kultúrou. Každoročne organizuje podujatia a workshopy spojené s touto témou. Je realizátorom ako aj partnerom vo viacerých projektoch zameraných na zachovávanie kultúry a rozvíjanie zvykov a tradícií regiónu.

Obec Malatiná

Miejscowość Malatiná znajduje się na południu Orawy u północnego podnóża Choczskich Wierchów. Wieś słynie z kultury wołoskiej, hodowli owiec i wyrobu domowych, ręcznych tkanych dywanów. W 2013 r. miejscowość świętowała 700 rocznicę pierwszej wzmianki i zasiedlenia na prawie wołoskim. Wieś aktywnie przyczynia się do zachowania kultury i tradycji związanych z pasterstwem i kulturą wołoską. Jest realizatorem, jak i partnerem w licznych projektach skierowanych do zachowania kultury i do

rozwijania zwyczajów i tradycji regionu.

Obec Malatiná sa nachádza na juhu Oravy na severnom úpätí Chočských vŕoch. Obec je známa valašskou kultúrou, chovom oviec, a výrobou domácich ručne tkaných kobercov. V roku 2013 si obec pripomenula 700-sté výročie 1 písomnej zmienky a bola osídľovaná aj na valašskom práve. Malatiná aktívne prispieva k zachovávanu kultúry a tradícií spojených s pastierstvom a valašskou kultúrou. Je realizátorom ako aj partnerom vo viacerých projektoch zameraných na zachovávanie kultúry a rozvíjanie zvykov a tradícií regiónu.

Obec Zázrivá

Miejscowość Zázrivá znajduje się na malowniczych okolicach Malej Fatry, Kysuckich Wierchów i Orawskiej Magury w Parku Narodowym Malá Fatra. Działania społeczności lokalnej ukierunkowane są na za-

chowanie lokalnych tradycji, rzemiosła, krajobrazu i architektury. Wieś cyklicznie organizuje Dni Zázrivy, Zázrivské halušky i inne. W tej miejscowości dawniej żyła społeczność baców zajmujących się hodowlą owiec. Bacowanie w rodzinie przechodziło z pokolenia na pokolenie. Baca z Zázrivej był szanowaną funkcją w całej pln.-wsch. Słowacji.

Obec Zázrivá V rámci projektovej a vlastnej činnosti sa vo vzťahu k tématike zameriava aj na zachovávanie miestnych tradícií, remesiel, krajinného a architektonického rázu. Pravidelne organizuje Zázrivské dni, Zázrivské halušky, a iné. Obec sa nachádza v malebnom prostredí Malej fatry, Kysuckej Vchoviny a Oravskej Magury v národnom parku Malá Fatra.

Obec patrila v minulosti k silnej bačovskej komunite ovčiarstvo a bačovské remeslo sa tu roky prenáša z pokolenia na pokolenie, bačovia zo Zázrivej boli známi a žiadani po celom slovensku. ■

Makroregionalna Strategia UE dla Obszaru Karpat

Prace koncepcyjne nad „Makroregionalną Strategią dla obszaru Karpat” zainicjował rząd polski w odpowiedzi na potrzebę poszerzenia i pogłębienia współpracy na terenie Karpat.

W efekcie podjętych działań opracowano dokument przedstawiający wszechstronną diagnozę sytuacji tego obszaru oraz wynikające z niej proponowane obszary i cele współpracy. Opracowaną koncepcję w formie Założeń Makroregionalnej Strategii UE dla obszaru Karpat przekazano państwom potencjalnie zaangażowanym w realizację Strategii (Węgry, Słowacja, Ukraina, Mołdawia, Serbia, Rumunia, Czechy.

31 marca 2017 r. w Warszawie odbyło się spotkanie z państwami potencjalnie zainteresowanymi wzmocnieniem współpracy w makroregionie i opracowaniem Makroregionalnej Strategii dla Obszaru Karpat. Obecnie projekt „Założeń Strategii Makroregionalnej dla Obszaru Karpat” jest przedmiotem konsultacji. Kraje karpaccie mają możliwość wnoszenia uwag do zaproponowanego projektu. Na wniosek Słowacji zaproszenie do włączenia się w inicjatywę Strategii karpacciej przekazano również Austrii. Zakończenie prac nad strategią przewidywane jest jesienią 2017 r. Wówczas to planowane jest podpisanie przez ministrów poszczególnych państw deklaracji o woli utworzenia strategii karpacciej i przekazanie Komisji Europejskiej celem kontynuacji prac nad „Strategią” już na poziomie Unii Europejskiej.

Proponowany cel główny „Strategii” to wzmocnienie konkurencyjności i atrakcyjności regionu karpacciego oraz podniesienie jakości życia mieszkańców w oparciu o jego wewnętrzne potencjały rozwojowe, przy jednoczesnym poszanowaniu dla dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Karpat. Dokument nakreśla trzy główne obszary potencjalnej współpracy państw karpaccich takie jak: Konkurencyjne Karpaty, Zielone Karpaty i Spójne Karpaty oraz obszar horyzontalny: Współpraca instytucjonalna.

W ramach pierwszego obszaru strategicznego działania odnoszą się do wzmocnienia współpracy gospodarczej – rozwoju czystych gałęzi przemysłu, zrównoważonego rozwoju turystyki, sektora rolno-spożywczego czy rozwoju makroregionalnego ekosystemu innowacji poprzez zintegrowane interwencje wykorzystujące miejscowe zasoby i potencjały oraz włączanie w rozwój obszarów o mniej korzystnych warunkach społeczno-gospodarczych w celu podnie-

sienia konkurencyjności regionu. Proponowane wspólne działania w ramach drugiego obszaru strategicznego koncentrować się będą na zwiększeniu dostępności przestrzennej Karpat poprzez realizowanie inwestycji wspomagających rozwój sieci dróg, kolei, infrastruktury ICT oraz zapewnieniu systemu e-usług dla mieszkańców makroregionu, co pomoże nie tylko otworzyć region na zewnątrz, ale także doprowadzi do wzmocnienia jego spójności wewnętrznej. Nieodzownym elementem rozwoju regionu Karpat są także jego walory środowiskowo-kulturowe. Proponowany trzeci obszar strategiczny obejmuje wzmocnienie współpracy makroregionalnej, której głównym celem będzie ochrona i zachowanie środowiska naturalnego, jak również realizowanie działań edukacyjnych zwiększających świadomość ekologiczną mieszkańców makroregionu w połączeniu z promocją postaw ekologicznych, co przyczyni się do poprawy jakości środowiska w regionie. Ponadto współdziałanie w zakresie zachowania i ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego obszaru Karpat oraz kształtowania karpacciej marki regionalnej spowoduje, że region stanie się miejscem bardziej atrakcyjnym i chętniej odwiedzanym przez turystów.

Istotnym elementem dla całościowego rozwoju Karpat pozostaje sfera zagospodarowania przestrzennego i wspólnych powiązań funkcjonalnych w regionie. Jakość działania instytucji, w tym samorządów, w wielu przypadkach decyduje o jakości powiązań funkcjonalnych, a co za tym idzie o perspektywach rozwoju makroregionu. Obszar horyzontalny wspiera w swych działaniach współpracę miast i wsi karpaccich oraz wspólną koordynację zarządzania planowaniem prze-

strzennym. Ponadto wzmacnia współpracę transgraniczną i bezpieczeństwo na granicach poszczególnych państw. ■

(oprac. Krzysztof Zieliński na podstawie materiałów z Ministerstwa Rozwoju)

Koncepcné práce na tému „Makroregionalná stratégia pre karpatský región” iniciovala poľská vláda v reakcii na potrebu rozšírenia a prehĺbenia spolupráce v karpatskej oblasti.

V dôsledku prijatých krokov bol predložený dokument popisujúci komplexný stav situácie v oblasti a z neho vyplývajúce oblasti a ciele spolupráce. Vypracovaná koncepcia vo forme Predpokladov makroregionalnej stratégie EÚ karpatského regiónu bola poskytnutá krajinám potenciálne zapojeným do implementácie stratégie (Maďarsko, Slovensko, Ukrajina, Moldavsko, Srbsko, Rumunsko, Česká republika). Hlavným cieľom „Stratégie” je posilnenie konkurencieschopnosti a atraktívnosti karpatského regiónu a zlepšenie kvality života jeho obyvateľov na základe jeho vnútorného rozvojového potenciálu pri súčasnom rešpektovaní prírodného a kultúrneho dedičstva Karpat. ■

Niech Karpaty znów nas łączą

Rozmowa z Jerzym Kwiecińskim, Sekretarzem Stanu w Ministerstwie Rozwoju

Dlaczego Pana zadaniem warto podejmować inicjatywy na rzecz rozwoju obszaru Karpat?

Jerzy Kwieciński: Makroregion Karpat jest szczególnym obszarem Europy. Posiada unikalne w skali kontynentu potencjały i zasoby wewnętrzne, które dzięki zacieśnieniu współpracy między krajami tam położonymi, mogą zostać wykorzystane na rzecz bardziej harmonijnego rozwoju społeczno-gospodarczego makroregionu i podniesienia jakości życia jego mieszkańców. Karpaty to wyjątkowy obszar pod względem przyrodniczym i społecznym, cieszący się unikatowymi walorami naturalnymi, zamieszkiwany przez liczne grupy narodowe i etniczne, niejednokrotnie o skomplikowanej historii wzajemnych stosunków. Podjęcie przez nie partnerskiej współpracy na wspólnie stworzonym przez nie obszarze pozwoli na najlepsze dopasowanie działań do tych szczególnych warunków i potrzeb, wynikających z uwarunkowań społecznych, historycznych, infrastrukturalnych i geopolitycznych.

Jednocześnie obszar ten stanowi pogranicze Unii Europejskiej oraz obejmuje swoim zasięgiem najbardziej niekorzystne regiony w najslabiej rozwiniętych krajach UE i krajach sąsiednich, pozostając obszarem peryferyjnym pod względem dynamiki rozwoju społeczno-gospodarczego czy dostępności transportowej. Zapewne dlatego obecnie powszechne jest przekonanie, że Karpaty są raczej barierą niż wsparciem dla rozwoju, że wspólne problemy związane z rozwojem społeczno-gospodarczym dzielą, a nie łączą leżące na ich terenie kraje i narody. Wspólnym wyzwaniem jest więc doprowadzenie do sytuacji, w której Karpaty znowu będą łączyć, a nie dzielić i w której współpraca karpacka będzie się przyczyniała do integracji Europy w zakresie przestrzennym, politycznym, społecznym i gospodarczym. Przyspieszenie i intensyfikacja rozwoju tego obszaru wpłynie pozytywnie nie tylko na poprawę jakości życia na poziomie lokalnym czy regionalnym, ale będzie oddziaływać na całą wspólnotę europejską. Już obecnie władze regionalne i centralne podejmują wysiłki w tym kierunku.

Jakie inicjatywy na rzecz pobudzenia rozwoju obszaru Karpat planuje obecnie Ministerstwo Rozwoju?

Ministerstwo, mając na uwadze szczególne wyzwania rozwojowe regionu Karpat wynikające z jego górskiego i nadgranicznego charakteru, podjęło inicjatywę na rzecz opracowania Strategii makroregionalnej UE dla Obszaru Karpat. Do zaangażowania się we współpracę w ramach tej Strategii zostały zaproszone kraje takie jak Czechy, Słowacja, Węgry, Rumunia, Austria, Ukraina, Serbia i Mołdawia.

Obecnie na terenie Unii Europejskiej funkcjonują cztery strategie makroregionalne: Strategia dla Regionu Morza Bałtyckiego (2009 r.), Strategia dla Regionu Dunaju (2011 r.), Strategia dla Regionu Adriatycko-Jońskiego (2014 r.) oraz Strategia dla Regionu Alpejskiego (2015 r.). Obejmują one terytoria państw członkowskich UE, jak i państw sąsiednich. Ważnym aspektem ich funkcjonowania jest przyjęcie perspektywy makroregionalnej w myśleniu o strategicznym rozwoju krajów i regionów Europy, uwzględniającej wspólne cechy, wyzwania i potencjały charakteryzujące obszary o zasięgu ponadnarodowym, takie jak rzeki czy łańcuchy górskie. Są one narzędziem efektywnej koordynacji działań, katalizatorem współpracy ponad granicami administracyjnymi i mają na celu wzmocnienie lokalnych gospodarek.

Przynoszą one wymierne korzyści poprzez realizację konkretnych projektów o charakterze makroregionalnym, takich jak np. budowa drogi Via Baltica w Regionie Morza Bałtyckiego. Nie bez znaczenia jest również wsparcie, jakie strategie otrzymują ze strony Komisji Europejskiej.

Karpaty wykazują szereg podobieństw wobec obszarów objętych funkcjonującymi strategiami makroregionalnymi, m.in. związanymi ze szczególnym położeniem, dziedzictwem historycznym, specyficznymi wyzwaniami społecznymi czy gospodarczymi. Dlatego też jest zasadne, aby zostały one objęte kolejną, piątą tego typu strategią.

Jaka jest idea i cel główny oraz proponowane kierunki współpracy makroregionalnej państw karpaccyckich, zaproponowana przez Ministerstwo Rozwoju w projekcie Strategii Makroregionalnej UE dla Obszaru Karpat?

Ideą powstania strategii rozwoju makroregionu Karpat jest podniesienie tego terenu z pozycji peryferii Europy do roli jednego z jej centrów rozwoju. Proponowany cel główny Strategii określono jako wzmocnienie konkurencyjności i atrakcyjności regionu Karpat w oparciu o jego wewnętrzne potencjały rozwojowe i tworzenie przewag konkurencyjnych na rzecz poprawy jakości warunków życia na obszarze Karpat, z poszanowaniem dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego regionu.

Celem współpracy makroregionalnej jest wprowadzenie obszaru Karpat na tory trwałego i zrównoważonego rozwoju, opartego na analizie sytuacji społeczno-gospodarczej, starannym zdefiniowaniu potencjałów i podjęciu działań, które zapewnią ich jak najlepsze wykorzystanie. Korzyści z tak zaplanowanego rozwoju powinny odnosić zarówno kraje oraz regiony karpaccyckie, jak i cała UE, a także państwa objęte programem Partnerstwa Wschodniego.

Czy można wskazać priorytetowe działania i projekty, dla realizacji których Strategia karpaccycka ma szczególne znaczenie?

Strategia karpaccycka powinna skupić się na wzmocnieniu współpracy gospodarczej państw karpaccyckich. Przede wszystkim w oparciu o sieciowanie działalności gospodarczej tj. rozwój

klastrów i wspólnych łańcuchów dostaw w ramach czystych, zielonych gałęzi gospodarki, zrównoważonej turystyki i sektora rolnego. Powinna również stanowić wsparcie dla rozwoju makroregionalnego ekosystemu innowacji i działalności naukowej. Bardzo ważnym aspektem współpracy makroregionalnej jest także poprawa dostępności regionu Karpat, szczególnie tworzenie powiązań transportowych na linii Północ – Południe, w tym drogi Via Carpathia.

Nie można również pominąć potrzeby ochrony i promowania walorów dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego regionu Karpat. Są one niezwykle istotne również z punktu widzenia rozwoju gospodarczego makroregionu, jako kluczowe zasoby dla wielu form działalności gospodarczej, związanej ze sferą turystyki i kultury. Strategia karpaccycka powinna także stać się platformą współpracy instytucjonalnej na obszarze Karpat, przyczyniając się do podnoszenia jakości funkcjonowania różnego rodzaju instytucji, odpowiedzialnych za kreowanie polityki rozwoju w regionie.

W oparciu o te priorytety rozwojowe w projekcie Strategii Makroregionalnej UE dla Ob-

szaru Karpat wskazano cztery główne obszary współpracy makroregionalnej:

I. *Konkurencyjne Karpaty*, II. *Zielone Karpaty*, III. *Spójne Karpaty* oraz obszar horyzontalny – IV. *Strategia karpaccycka jako platforma współpracy instytucjonalnej*.

Przykładem projektu o charakterze makroregionalnym, wpisującego się w wyznaczone cele, jest Karpaccycki inkubator „zielonego przemysłu”, polegający na współpracy przedsiębiorstw działających na rzecz rozwoju technologii pozyskiwania energii z odnawialnych źródeł. Innym przykładem może być Karpaccycka karta turysty, polegająca na sieciowaniu i współpracy podmiotów gospodarczych działających w branżach usług i turystyki (transport, hotele, sklepy, restauracje, muzea itp.), oparta o zasadę jednej karty przeznaczonej dla turysty, dzięki której po jednorazowej opłacie będzie mógł on korzystać z niej w formie biletu komunikacyjnego, vouchera hotelowego itp.

Dlaczego strategia makroregionalna stanowi szczególną szansę dla rozwoju Karpat?

Powstanie i wdrożenie makroregionalnej strategii rozwoju dla Karpat da temu obszarowi perspektywę wspólnego zaplanowania i prowadzenia działań skrojonych na miarę jego szczególnych potrzeb i możliwości. Strategia karpaccycka będzie jednym spójnym dokumentem strategicznym, obejmującym kluczowe kwestie związane z rozwojem makroregionu Karpat i pozwalającym na bardziej efektywną koordynację dotychczasowych inicjatyw na rzecz rozwoju tego obszaru. Będzie stanowić impuls dla współpracy i inwestycji na rzecz wszystkich: krajów, regionów, społeczności lokalnych.

Ponadto Strategia pozwoli na wdrażanie konkretnych projektów i inicjatyw, jak również umożliwi lepszy dostęp do źródeł finansowa-

nia. Powstanie strategii makroregionalnej dla regionu Karpat przyspieszy i ułatwi jego rozwój społeczno-gospodarczy, co przełoży się m.in. na poprawę warunków i jakości życia mieszkańców, poprawę dostępności transportowej makroregionu, wzrost ilości miejsc pracy, rozwój nowych rynków dla ekspansji przedsiębiorstw, rozwój kapitału ludzkiego i społecznego, jak również pozwoli na wymianę wiedzy, doświadczenia i wzajemne uczenie się wszystkich podmiotów biorących udział we współpracy makroregionalnej.

Jak będzie wyglądać relacja między Strategią karpaccycką a obecnie funkcjonującymi formami współpracy w Karpatach np. Konwencją Karpaccycką?

W kontekście tworzenia ram współpracy makroregionalnej na obszarze Karpat należy korzystać z doświadczeń płynących z funkcjonowania dotychczasowych form współpracy, takich jak m.in. Ramowa Konwencja o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat (Konwencja Karpaccycka), Euroregiony czy Europejskie Ugrupowania Współpracy Terytorialnej. Obecnie działania prowadzone w ramach tych inicjatyw, choć bardzo cenne, są często rozproszone lub mają charakter deklaracji politycznej, poprzez co ich rzeczywisty potencjał pozostaje niewykorzystany.

Strategia karpaccycka umożliwi podmiotom działającym w ramach tych inicjatyw osiągnięcie realnych korzyści poprzez łączenie ich potencjałów, łatwiejszy dostęp do środków finansowych na realizację konkretnych projektów, budowanie międzynarodowych i międzysektorowych partnerstw oraz sieciowanie różnego rodzaju inicjatyw. Strategia karpaccycka będzie pełnić także rolę forum służącego wymianie wiedzy i doświadczenia, jak również zawiązywania dialogu na rzecz rozwoju regionu Karpat.

Kto będzie Pana zdaniem beneficjentem Strategii karpackiej?

Przede wszystkim: mieszkańcy Karpat i ludzie związani z Karpatami. To ludzie, a nie państwa, regiony czy cała UE, są najważniejszymi adresatami wszelkich działań. Nadzrędnym celem podjętych przez Ministerstwo Rozwoju działań na rzecz Strategii karpackiej jest podniesienie jakości życia mieszkańców i wyrównywanie jego poziomu z tym porównywalnym na obszarze całej Unii, poprzez „równanie w górę”. Dlatego decyzje o podjęciu prac nad Strategią Karpacką wynikają z diagnozy potrzeb i problemów, z którymi boryka się ludność obszaru Karpat i koncepcji ich systemowego rozwiązania.

Strategia przyniesie także wymierne korzyści dla regionów karpackich. To one są najbliższym otoczeniem dla ludzi Karpat, to na poziomie lokalnym i regionalnym możliwe jest zidentyfikowanie i rozwiązanie wielu pojawiających się problemów, a także rozpoznanie potencjałów rozwojowych.

Działania podjęte na poziomie makroregionalnym posłużą ich integracji, rozwojowi i lepszej konwergencji z bardziej rozwiniętą częścią UE. Dostrzeżenie cech wspólnych regionów z różnych państw pozwoli na bardziej efektywne wykorzystanie wypracowywanych środków zaradczych, da możliwość planowania i realizacji działań w skali makroregionu i sprawi, że regiony zyskają kolejne pole do wymiany dobrych praktyk.

Tym razem nie będą jednak zapisane w szeregu odrębnych dokumentów, a w postaci jednej, spójnej strategii, obejmującej różne i komplementarne wobec siebie nawzajem, obszary działań.

Jaka jest według Pana wartość dodana strategii dla Państw regionu Europy Środkowo-Wschodniej?

Wspólne planowanie rozwoju części terytoriów tych państw, charakteryzujących się podobnymi potencjałami i wyzwaniami, przyczyni się do ich szybszego rozwoju i da szansę na bardziej harmonijny rozwój każdego z tych państw. Strategia będzie instrumentem wspierającym procesy integracyjne i służącym niwelowaniu negatywnych skutków związanych z wielowymiarową peryferyjnością i pogranicznością Karpat oraz ze specyfiką obszarów górskich i peryferyjnych, a także pomoże w budowie pozytywnego wizerunku UE w państwach sąsiadujących z Unią. Utworzenie makroregionalnej strategii karpackiej będzie istotne z punktu widzenia działań zewnętrznych UE, poprzez

objęcie jej oddziaływaniem terenów państw sąsiadujących, tzn. Ukrainy, Serbii i Mołdawii. W związku z tym należałoby zapewnić realny i aktywny udział partnerów spoza UE w realizacji projektów prorozwojowych dla Karpat.

Jak będą działać mechanizmy współpracy w ramach Strategii karpackiej? Kto będzie mógł się włączyć we współpracę makroregionalną na obszarze Karpat?

Zintegrowane podejście do planowania rozwoju regionu w ramach Strategii makroregionalnej UE dla obszaru Karpat przewiduje, że współpraca w ramach Strategii będzie mieć charakter wieloszczeblowy i międzysektorowy. Oznacza to, że we współpracę makroregionalną włączeni będą m.in. przedstawiciele podmiotów prowadzących działania z zakresu polityki rozwoju na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym, jak również partnerzy działający w sektorze biznesu, nauki, kultury, a także sektora NGO oraz różnego rodzaju instytucji i organizacji zaangażowanych w inicjatywy na rzecz rozwoju regionów karpackich.

Dzięki takiemu podejściu do współpracy makroregionalnej możliwe będzie osiągnięcie efektu skali i synergii podejmowanych działań, a tym samym znaczne zwiększenie korzyści z nich płynących oraz lepsze wykorzystanie wewnętrznych potencjałów rozwojowych makroregionu. ■

Jerzy Kwieciński, Sekretarz Stanu w Ministerstwie Rozwoju

W latach 2005-2008 pełnił funkcję wiceministra rozwoju regionalnego. Był bezpośrednio odpowiedzialny za koordynację polityki rozwoju kraju i polityki spójności (Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015 i Narodowa Strategia Spójności 2007-2013) oraz za negocjacje z Komisją Europejską. Uczestniczył w przygotowaniu programów operacyjnych. Od maja 2008 r. prezes zarządu Fundacji Europejskie Centrum Przedsiębiorczości i wiceprezes zarządu Europejskiego Centrum Przedsiębiorczości sp. z o.o. Ekspert BCC ds. rozwoju regionalnego i funduszy strukturalnych. Zajmował się również doradztwem przy raportach Banku Światowego.

Jerzy Kwieciński, Śtátny tajomník na Ministerstve rozvoja

V rokoch 2005 až 2008 pôsobil ako viceminister regionálneho rozvoja. Bol priamo zodpovedný za koordináciu rozvojovej politiky a politiky súdržnosti (Národná rozvojová stratégia 2007 - 2015 a Národná stratégia súdržnosti 2007 - 2013) a za rokovania s Európskou komisiou. Podieľal sa na príprave operačných programov. Od mája 2008 predseda predstavenstva nadácie Európske centrum podnikania (Europejskie Centrum Przedsiębiorczości) a podpredseda predstavenstva Európskeho centra podnikania sp z o.o. (Europejskie Centrum Przedsiębiorczości sp. z o.o.). Expert BCC pre regionálny rozvoj a štrukturálne fondy. Zaoberal sa tiež poradenstvom pri správach pre Svetovú banku.

Nech nás Karpaty znovu spájajú

Rozhovor s Jerzym Kwiecińskim, Štátnym tajomníkom Ministerstva rozvoja

Prečo je podľa Vás dôležité vyvíjať iniciatívu pre rozvoj karpatského regiónu?

Jerzy Kwieciński: Karpatský región je osobitou oblasťou Európy. Je pohraničným územím Európskej únie a zasahuje do najchudobnejších oblastí v najmenej rozvinutých častiach EÚ a susediacich štátoch, pričom je zároveň okrajovou časťou vzhľadom na dynamiku sociálno-ekonomického rozvoja a dopravnú dostupnosť.

Zároveň má táto oblasť jedinečný potenciál v rámci Európy a vnútorné zdroje, ktoré je možné vďaka užšej spolupráci využiť na podporu harmonickejšieho sociálno-ekonomického rozvoja makroregiónu a zlepšenie kvality života jeho obyvateľov. Karpaty sú výnimočnou prírodnou a spoločenskou oblasťou, s jedinečnými prírodnými hodnotami, obývané mnohými národnostnými a etnickými skupinami, často so zložitou históriou vzájomných vzťahov. Ich vzájomná spolupráca v oblasti, ktorú spoločne tvoria pomôže čo najlepšie prispôsobiť aktivity týmto špecifickým podmienkam a potrebám vyplývajúcim zo spoločenského, historického, infraštruktúrneho a geopolitického zákulisia. V súčasnosti prevláda názor, že Karpaty sú skôr bariérou ako podporou rozvoja, že spoločné problémy spojené so sociálno-ekonomickým rozvojom rozdeľujú a nie spájajú krajiny a národy žijúce na ich území. Spoločnou výzvou teda je dosiahnuť stav, kedy Karpaty budú opäť spájať a nie rozdeľovať a v ktorej karpatská spolupráca prispeje k integrácii Európy v priestorovej, politickej, spoločenskej a hospodárskej oblasti.

Urýchlenie a zintenzívnenie rozvoja tohto regiónu bude mať pozitívny vplyv nielen na zlepšenie kvality života na miestnej alebo regionálnej úrovni, ale bude vplývať aj na celé európske spoločenstvo. Regionálne a ústredné orgány už teraz vyvíjajú úsilie v tomto smere.

Aké sú iniciatívy na podporu rozvoja oblasti Karpát, ktoré v súčasnosti plánuje Ministerstvo rozvoja?

Ministerstvo vzhľadom na osobitné výzvy rozvoja karpatského regiónu, ktoré vyplývajú z jeho hornatého a cezhraničného charakteru, prevzalo iniciatívu nad vytvorením Makroregionálnej stratégie EÚ pre Karpaty. Pozvali sme krajiny ako Česká republika, Slovensko, Maďarsko, Rumunsko, Rakúsko, Ukrajina, Srbsko a Moldavsko boli vyzvané, aby spolupracovali na Makroregionálnej stratégii EÚ pre karpatský región.

V Európskej únii v súčasnosti existujú štyri makroregionálne stratégie: Stratégia EÚ pre región Baltského mora (2009),

Stratégia EÚ pre dunajský región (2011), Stratégia EÚ pre jadransko-iónsky región (2014) a Stratégia EÚ pre alpský región (2015). Stratégie zahŕňajú územia členských štátov EÚ a susedných krajín. Dôležitým aspektom ich fungovania je prijatie makroregionálnej perspektívy pri premýšľaní o strategickom rozvoji európskych krajín a regiónov, zohľadňujúc pri tom spoločné črty, výzvy a potenciály špecifické pre regióny s nadnárodným dosahom, ako sú napríklad rieky, či horské masívy. Sú nástrojom efektívnej koordinácie činností, akými sú „urýchľovačom“ spolupráce prekonávajúcej administratívne hranice a sú zamerané na posilnenie miestnych ekonomík. Realizáciou konkrétnych makroregionálnych projektov prinášajú merateľné prínosy, ako napríklad výstavba cesty Via Baltica v regióne Baltského mora. Veľmi dôležitá je preto podpora, ktorú dostávajú tieto stratégie od Európskej komisie.

Karpaty sú v mnohých smeroch podobné s oblasťami, ktoré už využívajú fungujúce makroregionálne stratégie súvisiace s ich špecifickou polohou, historickým dedičstvom, špecifickými spoločenskými, či hospodárskymi výzvami. Preto je dôležité, aby sa na nich začala vzťahovať aj piata stratégia tohto druhu.

Aký bude vzťah medzi Karpatskou stratégiou a súčasnými formami spolupráce v Karpatoch, ako je napríklad Karpatský dohovor?

V kontexte vytvárania rámca pre makroregionálnu spoluprácu v karpatskom regióne by sme mali využiť skúsenosti z doterajších foriem spolupráce, ako je napríklad Rámcový dohovor o ochrane a trvalo udržateľnom rozvoji Karpát (Karpatský dohovor), Euroregióny alebo Európske zoskupenia územnej spolupráce. V súčasnosti sú veľmi cenné aktivity vykonávané v rámci týchto iniciatív často rozptýlené alebo sú iba politickými sľubmi, avšak ich skutočný potenciál sa nevyužíva.

Karpatská stratégia umožní organizáciám pôsobiacim v rámci týchto iniciatív dosiahnuť skutočné prínosy združovaním ich potenciálov, uľahčením prístupu k financovaniu konkrétnych projektov, budovaním medzinárodných a medzisektorových partnerstiev a spájaním iniciatív rôzneho druhu. Karpatská stratégia bude plniť aj úlohu akéhosi fóra na výmenu vedomostí a skúseností, ako aj na vedenie dialógov o rozvoji karpatského regiónu.

Kto bude podľa vášho názoru príjemcom Karpatskej stratégie?

Budú to predovšetkým obyvatelia Karpát a ľudia spojení s Karpatmi. Práve títo ľudia, nie štáty, regióny alebo celá EÚ, sú najdôležitejšími adresátmi všetkých krokov. Hlavným cieľom krokov Ministerstva rozvoja zameraných v prospech Karpatskej stratégie je zlepšenie kvality životnej úrovne obyvateľov a dosiahnutie úrovne porovnateľnej s celou EÚ, pričom je plánované dorovnanie smerom nahor. Práve preto rozhodnutie o začatí práce na Karpatskej stratégii vyplýva z určenia potrieb a problémov, s ktorými sa ľudia v karpatskom regióne stretávajú a koncepcie ich systémového riešenia.

Táto stratégia prinesie karpatským regiónom merateľné výhody. Práve tieto oblasti sú najbližším prostredím pre obyvateľov Karpát a práve na miestnej a regionálnej úrovni môžeme definovať a vyriešiť množstvo problémov a zároveň rozoznať potenciál rozvoja. Opatrenia prijaté na makroregionálnej úrovni pomôžu týmto regiónom lepšie sa začleniť, rozvíjať a celkovo sa priblížiť rozvinutým častiam EÚ. Vnímanie spoločných znakov regiónov z rôznych krajín nám dovoľí efektívnejšie využiť vypracované opravné opatrenia, umožní plánovať a realizovať kroky na makroregionálnej úrovni a vďaka tomu budú mať regióny ďalšie miesto pri výmene osvedčených postupov.

Tentoraz však nebudú zahrnuté do viacerých samostatných dokumentov ale budú vo forme jednotnej koherentnej stratégie, ktorá bude zahŕňať rôzne oblasti pôsobenia.

Aká je podľa Vás pridaná hodnota tejto stratégie pre štáty strednej a východnej Európy?

Spoločné plánovanie rozvoja niektorých častí týchto štátov, s podobným potenciálom a výzvami prispeje k ich rýchlejšiemu rozvoju a poskytne každému z týchto štátov príležitosť dosiahnuť harmonickejší rozvoj. Stratégia bude nástrojom na podporu integračných procesov a riešenia negatívnych následkov spojených s mnoho-rozmernou okrajovosťou a pohraničnosťou Karpát ako aj so špecifickosťou horských a okrajových oblastí, a zároveň poslúži ako nástroj na tvorbu pozitívneho obrazu EÚ v nečlenských štátoch. Vytvorenie makroregionálnej karpatskej stratégie bude dôležité z pohľadu vonkajších činností EÚ nasmerovaním jej vplyvu na susedné oblasti, tj. Ukrajina, Srbsko a Moldavsko. V dôsledku toho by sa mala zabezpečiť skutočná a aktívna účasť partnerov spoza EÚ pri implementácii projektov podporujúcich rozvoj Karpát. ■

Nasze

Przez kilka dni sierpnia Istebna (Śląskie) była stolicą dawnej karpackiej tradycji i kultury. Jak przekonywali uczestnicy III Zjazdu Karpackiego, szacunek do wspólnych korzeni to nie tylko poważanie dla przeszłości, ale i realna szansa na rozwój w przyszłości.

Do Cieszyna na III Zjazd Karpacki zjechali górale z Rumunii, Słowacji i Ukrainy. Z Czech przybyli z kolei przedstawiciele Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego z Zaolzia oraz górale z Jabłonkowa i okolicy. Dotarli również reprezentanci wielu grup polskich górali - od Bieszczad przez Podhale po pienińskich flisaków. Wszyscy spotkali się na oficjalnym otwarciu Zjazdu na Zamkowym Wzgórzu w Cieszynie i uczestniczyli w konferencji otwierającej realizację projektu Szlak Kultury Wołoskiej.

W czasie konferencji nie mogło zabraknąć opowieści o Wołochach, pasterskim ludzie, który kilkaset lat temu z Bałkanów wędrował przez Karpaty, zaprowadzając na zajmowanych przez siebie terenach gospodarkę pasterską, polegającą na wspólnym wypasie owiec, wspólnym użytkowaniu pastwisk i wspólnym podziale dochodu. Takie gospodarowanie przez wieki było podstawą organizacji całej tej społeczności, zanim kres – w dużym stopniu – zadały jej wydarzenia XX wieku.

Konferencja była okazją do prezentacji polsko-słowackiego projektu, który obejmuje całe pogranicze obu państw i polega na wytyczeniu szlaku prezentującego kulturę wołoską. Zjawisko to może być nie tylko atrakcyjne dla współczesnego turysty, ale też może stać się podstawą gospodarczego funkcjonowania tych regionów.

U stóp Wieży Piastowskiej w Cieszynie gości witali gospodarze wydarzenia: Starosta Powiatu Cieszyńskiego Janusz Król i Wójt Gminy Istebna Henryk Gazurek.

Wizyta studyjna w Muzeum Beskidzkim im. Andrzej Podzorskiego w Wiśle

Uczestnicy konferencji otwierającej na wystawie dotyczącej pasterstwa w Karpatach

Małgorzata Pociask (12)

Pierwsze posiedzenie Komitetu Sterującego dla projektu Szlak Kultury Wołoskiej

Karpaty

Co szczególnie cenne, realizuje go 10 instytucji z Polski i Słowacji, które – pod kierunkiem Stowarzyszenia „Pro Carpathia” z Rzeszowa – ten projekt przygotowaly.

Zainteresowanie restytucją tradycji pasterstwa karpackiego szczególnie widoczne było podczas zjazdowego Jarmarku Pasterskiego w Koniakowej, na który pojawiły się tłumy turystów. W Centrum Pasterskim i w bacówce Piotra Kohuta swoje owcze produkty, z bryndzą na czele, prezentowali pasterze z różnych stron Karpat. Były degustacje karpackich smaków i dużo muzyki, a także tańców. ■

Do Cieszyna na III. Karpatský zjazd (III. Zjazd Karpacki) prišli gorali z Rumunská, Slovenska a Ukrajiny. Z Čiech prišli predstavitelia Poľského kultúrno- osvetového zväzu (Polski Związek Kulturalno-Oświatowy) zo Zaolzia a gorali z Jablonkova a okolia (Jabłonków). Dorazili aj predstavitelia mnohých skupín poľských goralov - od Bieszczad (poľské Poloniny), cez Podhale až po pieninských pltníkov.

Všetci sa stretli na oficiálnom otvorení Zjazdu na Hradnom vršku (Zamkowe Wzgórze) v Cieszynie a zúčastnili sa na otváracjej konferencii, ktorá bola súčasťou realizácie projektu „Valašská kultúrna cesta“ (Szlak Kultury Wołoskiej).

Záujem o oživenie tradícií karpatského pastierstva bolo viditeľné najmä počas Pastierskeho jarmoku v Koniakowej (Jarmark Pasterski w Koniakowej), ktorý prilákal množstvo turistov. V Pastierskom centre (Centrum Pasterskie) a v kolibe Piotra Kohuta prezentovali svoje ovčie výrobky pastieri z rôznych častí Karpat. Samozrejme, najviac bolo bryndze. ■

Uroczyste rozpalenie symbolicznej karpackiej watry odbyło się na Złotym Groniu, u bacy Henryka Kukuczki, który przyprowadził stado owiec do zagrody.

Na Jarmarku Pasterskim w Koniakowie można było próbować liczne karpackie sery

Bogactwo przyrodnicze Karpat

Karpaty to drugi co do wielkości łańcuch górski w Europie, o długości prawie 1300 km, zajmujący powierzchnię ponad 190 tys. km², rozciągający się łukiem przez 8 krajów (Austrię, Czechy, Słowację, Polskę, Węgry, Ukrainę, Rumunię i Serbię). Polska część Karpat zajmuje 6,3% powierzchni naszego kraju, a słowacka aż 71,7% tego państwa.

Szerokość łańcucha karpacciego jest zróżnicowana i wynosi od 100 do 500 km. Parametry te są kluczowym czynnikiem umożliwiającym m.in. swobodną migrację roślin i zwierząt, a także sprzyjającym swoistej stabilności występujących tu siedlisk (im większy płat siedliska, tym wyższą wartością przyrodniczą z reguły się on charakteryzuje). Karpaty nie stanowią jednego nieprzerwanego łańcucha gór, ale raczej składają się z wielu wyróżniających się pod względem geologicznym i orograficznym pasm górskich. Różnorodność krajobrazów jest porównywalna z Alpami.

Najważniejszą cechą łańcucha karpacciego – począwszy od krajobrazu, poprzez przyrodę, na grupach etnicznych i dziedzictwie kulturowym skończywszy – wydaje się jego różnorodność. Główne czynniki kształtujące wartość przyrodniczą

Karpat, to duża różnorodność siedlisk przyrodniczych charakterystyczna dla obszarów górskich oraz niedostępność tego terenu, która sprawia, że wiele miejsc ma nadal charakter zbliżony do naturalnego. Wielorakość siedlisk przyrodniczych związana jest z dynamicznymi zmianami warunków klimatycznych wraz z wysokością nad poziomem morza i wynikającą z tego strefowością roślinności. Przyjmuje się, że każdy wyodrębniony łańcuch górski posiada swój typ roślinności, tak jest również w przypadku Karpat. Strefowe zmiany roślinności najprościej możemy zauważyć w wyższych pasmach górskich. Ten system zmieniających się wraz z wzrostem wysokości siedlisk dodatkowo staje się coraz bardziej złożony poprzez czynniki działające w mniejszej skali, np. ekspozycje stoku czy jego nachylenie. Wszystko to tworzy bardzo złożony układ, który uzupeł-

niany jest przez obecność mikrosiedlisk, takich jak np. martwe drewno czy wychodnie skalne, które są kluczowe dla występowania wielu gatunków.

Różnorodność siedlisk wykształciła się tutaj w dużej mierze za sprawą działalności człowieka, uzależnionej od rzeźby terenu, klimatu czy zasobów naturalnych. Utrudniona dostępność do niektórych terenów spowodowała, że działalność człowieka była tam znikoma. Przyczyniło się to do tego, że w wielu miejscach ekosystemy zachowane są w bardzo dobrym stanie. Powoduje to, że oprócz dużego bogactwa gatunkowego tego obszaru charakterystyczne dla Karpat jest także występowanie gatunków wyspecjalizowanych siedliskowo, które wymagają obecności pewnych specyficznych cech siedliska, charakterystycznych z reguły dla lasów naturalnych. Karpaty to obszar o wysokiej lesistości, jednocześnie jest bogaty w cenne zbiorowiska o charakterze otwartym, zarówno w te naturalne, jak i półnaturalne, powstałe w wyniku działalności człowieka.

Ekosystemy górskie są bardzo bogate w charakterystyczne dla nich gatunki. Karpaty są miejscem występowania olbrzymiej liczby gatunków zarówno roślin jak i zwierząt. Karpaty zdają się być na mapie Europy prawdziwą ostoją dla wielu niegdyś powszechnych gatunków zwierząt, które przegrały w konkurencji z postępującym osadnictwem. Dotyczy to zwłaszcza dużych drapieżników, wymagających nieraz ogromnych obszarów, na których mogą m.in. polować i wychowywać młode. Spośród dużych przedstawicieli fauny karpacciej na uwagę zdecydowanie zasługuje niedźwiedź brunatny, wilk czy ryś. Interesujący są także wysokogórscy przedstawiciele fauny Karpat, jak świstak czy kozica, które wybierają trudno dostępne miejsca.

Jedną z cech charakterystycznych dla wszystkich niemalże obszarów górskich jest ich odrębność florystyczna w stosunku do

Świdowiec – pasmo górskie na terenie zachodniej Ukrainy w Beskidach Połonińskich, będących częścią Karpat Wsch.

otaczających je terenów. Nie inaczej jest w przypadku Karpat. Karpaty to region unikatowego bogactwa roślin naczyniowych, których można tutaj spotkać ok. 4000 gatunków. W składzie flory karpackiej występuje ok. 500 gatunków górskich, których nie spotkamy na nizinach. Znaczną jest także liczba gatunków endemicznych, to znaczy takich, które spotkać można wyłącznie w obrębie łuku karpackiego, lub subendemicznych, czyli występujących głównie w Karpatach, ale spotykanych również w innych częściach globu. Najwięcej karpackich gatunków endemicznych znajdziemy wśród roślin (np. warzucha tatrzańska) oraz bezkręgowców (chrząszcz sichrawa karpacka). Niezliczonym bogactwem cieszy się świat karpackich ptaków, których w samej polskiej części odnotowano ok. 320 gatunków. Dla wielu gatunków Karpaty są jedynym miejscem występowania. Na pytanie „ile gatunków żyje w Karpatach?”, nie jest oczywiście łatwo udzielić odpowiedzi, bo wiele z nich czeka jeszcze na odkrycie.

Šírka karpatského masívu je rôzna a pohybuje sa od 100 do 500 km. Tieto parametre sú kľúčovým faktorom umožňujúcim, okrem iného voľnú migráciu rastlín a zvierat a rovnako napomáha špecifickej stabilite biotopov (čím väčší biotop, tým väčšia je jeho prirodzená hodnota). Karpaty nie sú jedným celkom, ale tvoria ich viaceré pohoria s rôznym geologickým a orografickým pôvodom. Rozmanitosť krajiny je porovnateľná s Alpami. Najdôležitejšou črtou karpatského masívu - od krajiny, cez prírodu, až po etnické skupiny a kultúrne dedičstvo - je jeho rôznorodosť. Hlavnými faktormi, ktoré formujú prírodnú hodnotu Karpát je rozmanitosť prírodných biotopov charakteristických pre horské a oblasti a nedostupnosť tejto oblasti, vďaka čomu sú mnohé miesta ešte stále takmer panenské. Rozmanitosť prírodných biotopov je spojená s dynamickými zmenami klimatických podmienok a s veľkou nadmorskou výškou a s ňou spojenou zonálnosťou vegetácie. ■

Karpaty to bardzo złożony układ przyrodniczy. Są one największym w Europie Środkowej naturalnym korytarzem ekologicznym, a więc obszarem, który umożliwia swobodne przemieszczenie się zwierząt na duże odległości. Wiele karpackich rzek bierze swój początek w górach. Lasy karpackie dostarczają drewna, ale także pełnią funkcje retencyjne czy glebotwórcze. Łąki stanowią dla wielu mieszkańców Karpat miejsce do prowadzenia gospodarki rolnej.

Jak widać karpacka przyroda świadczy wiele usług ekosystemowych. Jednak w ostatnim czasie obserwowana jest utrata jej bioróżnorodności, związana głównie z niekorzystnymi zmianami zachodzącymi w naturalnych siedliskach. Jedną z ważniejszych przyczyn utraty bioróżnorodności jest działalność gospodarcza człowieka. Gatunki górskie są szczególnie wrażliwe na niekorzystne oddziaływania, zwłaszcza zmiany klimatyczne. Należy pamiętać, że Karpaty są miejscem życia niezliczonej liczby gatunków zarówno roślin, jak i zwierząt, w którym wiele procesów biologicznych wpływa również na nasze życie. Dlatego pamiętajmy, że przyroda Karpat to również nasza sprawa i należy ją chronić. ■

Rojnik górski *Sempervivum montanum*

Poloniny bieszczadzkie

Prawdziwie dzika przyroda

Poprzez przyrodę można odkrywać niezwykle miejsca na Słowacji. Jak na tak mały kraj jest ona niewiarygodnie różnorodna. Są tu m.in. najmniejsze wysokie góry świata, dziewięć parków narodowych, majestatyczne wierchy, głębokie doliny i owiane tajemnicami wąwozy, rozległe lasy pełne życia, Karpaty – ojczyzna wilków, niedźwiedzi, rysiów i kozic, najrozleglejsze tereny krasowe w Europie Środkowej, ponad 6200 jaskiń i przepaści, przezrocyste jeziora polodowcowe.

Najbardziej wysuniętym na wschód słowackim parkiem narodowym jest **Park Narodowy Połoniny (Národný park Połoniny)** z pierwotnymi, rozległymi bukowymi i jodłowo - bukowymi lasami i puszciami Stužica, Rožok i Havešová zapisanymi od 2007 r. na Listę Światowego Dziedzictwa Przyrodniczego UNESCO.

Park Narodowy Połoniny dołączył do sieci słowackich parków narodowych w 1997 r. Powierzchnia Parku Narodowego wynosi 29 805 ha i obszar chroniony zajmuje łącznie 10 973 ha. Jest zlokalizowany na granicy słowacko-polsko-ukraińskiej i bezpośrednio sąsiaduje z polskim Bieszczadzkiem Parkiem Narodowym oraz ukraińskim Użankim narodowym przyrodniczym parkom. Góry, w których ogłoszono park narodowy znane są pod nazwą Bukovské vrchy. Nazwa Połoniny

pochodzi od wyjątkowych górskich, grzebiennowych łąk znajdujących się nad poziomem lasu - w tych stronach nazywają się połoniny.

W 1993 r. Park Narodowy Połoniny został zaliczony przez organizację UNESCO do sieci Międzynarodowych Biosferycznych Rezerwatów. W czerwcu 2007 r. na Listę Światowego Dziedzictwa Przyrodniczego UNESCO zostały dopisane również puszcze Stužica, Havešová i Rožok w górach Bukovské vrchy razem z puszcą Vihorlatský prales w górach Vihorlatské vrchy wchodzących w skład Obszaru Chronionego Krajobrazu (CHKO) Vihorlat wraz z puszciami na Ukrainie.

Okolo 80% powierzchni tworzą lasy, typowy charakter krainy przedstawiają zaokrąglone grzbiecienie i podmokłe doliny.

Tylko miejscami występują na powierzchni ostre wierchy skalne. Obszar jest wyjątkowy dzięki największym kompleksom pierwotnych bukowo-jodłowych lasów w Europie, które miejscami stają się puszciami, a także dzięki niezwyklej koncentracji wyjątkowych i zagrożonych gatunków roślin i zwierząt. Obszar charakteryzuje też występowanie leśnych drapieżników - niedźwiedzia brunatnego, wilka szarego, rysia eurazjatyckiego i dzikiego kota, żyje tu również żubr górski, który na Słowacji w wolnej przyrodzie występuje już tylko w Parku Narodowym Połoniny.

Głównym punktem wyjściowym do zwiedzania Połonin jest gmina Nová Sedlica.

Najstarszym parkiem narodowym na Słowacji jest **Tatrzański Park Narodowy (TANAP)** utworzony w 1949 r. na północy Słowacji. Obejmuje wysokogórski obszar Tatr i stanowi szczególnie wyjątek w ochronie wysokogórskiej flory i fauny w skali europejskiej - albowiem chroni najwyższe, położone na północ od Alp, góry europejskie.

Tatrzański Park Narodowy (Tatrzański národný park) powstał jako pierwszy na Słowacji, a pięć lat później utworzono również park narodowy po polskiej stronie Tatr. Razem z polskim parkiem narodowym, Tatry tworzą Biosferyczny Rezerwat UNESCO. Kierownictwo Tatrzańskiego Parku Narodowego mieści się w Tatrzańskiej Łomnicy (Tatrzańska Lomnica) i w Liptowskim Mikulaszu (Liptovský Mikuláš).

Na właściwym terenie TANAP-u pod ochroną są górskie i wysokogórskie rośliny, takie jak na przykład porosty, kosodrzewiny, sosny czy wspaniała szarotka alpejska, którą można znaleźć na wielu pocztówkach Tatr. Z cennych zwierząt żyje tu orzeł skalny, niedźwiedź brunatny, kozica tatrzańska czy świstak tatrzański. Najcenniejszym z nich jest kozica - symbol Tatr. Należy do rzadkiego gatunku kozic, ponieważ po zakończeniu

epoki lodowcowej rozwijały się, przez tysiące lat, zupełnie izolowane. Z tego powodu różni się od swoich pokrewnych koczów z Alp czy Apenin nie występuje nigdzie indziej na Ziemi. Ponieważ jest ich w rzeczywistości tylko około 1000 sztuk, są więc pod szczególną ochroną.

Na terenie Wysokich Tatr znajduje się najwyższy szczyt Słowacji Gerlach (2655 m n.p.m.) oraz symbol Słowacji Krywań (Kriváň). W parku znajduje się ponad 100 stawów i wiele wodospadów. Największym i najgłębszym z tatrzańskich stawów jest staw Veľké Hincovo pleso, najwyżej położone jezioro to Modré pleso (2192 m n.p.m.). Najczęściej odwiedzanymi są stawy Štrbské pleso i Popradské pleso. Jedyną jaskinia, która jest dostępna dla publiczności to Belianska jaskyňa.

Ze względów bezpieczeństwa turystyczne szlaki w wysokogórskim środowisku TANAP-u są zamknięte w okresie od 1 listopada do 15 czerwca. Oprócz szlaków turystycznych i tras turystyczno-poznawczych odwiedzający Park Narodowy mogą poruszać się w okresie od 16 czerwca do 31 października w towarzystwie przewodników górskich.

O Tatrzańskim Parku Narodowym można się dowiedzieć najwięcej w Muzeum TANAP-u w Tatrzańskiej Łomnicy, które

powstało w 1957 r. Muzealne zbiory są podzielone na ekspozycje przyrodnicze, chronione, historyczne i etnograficzne.

Punktami wyjściowymi dla zwiedzających TANAP jest miasto Poprad i ośrodki Stary Smokowiec (Starý Smokovec), Tatrzańska Łomnica, Štrbské pleso (najwyżej położony ośrodek wypoczynkowy). Tatry Zachodnie - Rohacze (Roháčce) są najlepiej dostępne z orawskiej miejscowości Zuberec.

Z kolei Park Narodowy **Tatry Niskie (NAPANT)** jest najbardziej rozległym słowackim parkiem narodowym, rozprzestrzeniającym się w środkowej Słowacji. Jego największą atrakcją są liczne zjawiska krajozawidowe z wieloma jaskiniami.

Walory przyrodnicze Niskich Tatr od ponad 20 lat znajdują się pod ochroną Parku Narodowego Tatry Niskie (Národný park Nizké Tatry), który utworzono w 1978 r. Pierwotne wymiary terenu właściwego NAPAT-u to 811 km², przy czym pasmo znajdujące się pod ochroną zajmowało 1240 km². W 1997 r., dla skuteczniejszej ochrony przyrody, przystąpiono do zmiany granic parku. Dziś jego teren to obszar o powierzchni 728 km², a pasmo chronione ma 1102 km², dzięki czemu jest to największy park narodowy na Słowacji pod względem powierzchni. Kierownictwo NAPAT-u mieści się w Bańskiej Bystrzycy (Banská Bystrica).

Cechą charakterystyczną Parku Narodowego są długie doliny, głębokie kaniony i strome turnie, w górnej części przeważa kosodrzewina i trawiaste hale. Przeważającą część powierzchni Parku zajmuje jednak porost leśny: w strefie pod kosodrzewiną dominuje świerczyna, poniżej tej strefy są lasy mieszane z jodłami, bukami, świerkami, modrzewiami i jaworami. Sprawniejsi fizycznie turyści mogą wyjść na najwyższe

niskotatrzańskie szczyty Chopok i Ďumbier, które oferują widoki na prawie połowę Słowacji i są częścią najpiękniejszego słowackiego szlaku wysokogórskiego. Największym bogactwem parku jest wiele jaskiń, z których najbardziej znany jest kompleks jaskiń Demänovských (Demianowskich). Żyje w tym miejscu liczna populacja drapieżników zamieszkujących tereny Słowacji, np. niedźwiedź, ryś lub wilk, są również kozice tatrzańskie i świstaki tatrzańskie.

Punktem wyjścia do zwiedzania Niskich Tatr jest od strony północnej Demänovská dolina i w niej ośrodek Jasná, od strony południowej Mýto pod Ďumbierom i Tále, jak i górskie przełęcze Donovaly i Čertovica.

Park Narodowy Słowacki Raj (Národný park Slovenský raj) znajdujący się we wschodniej części Słowacji chroni jedną z największych jaskiń lodowych na świecie i atrakcyjną krainę krasowych płaskowyżów, wąwozów, wodospadów i jaskiń. Nie brakuje tu również wartych obejrzenia zabytków dokumentujących najstarszą historię zasiedlenia Spiszu (Spiš) i całej Słowacji.

Park Narodowy Słowacki Raj należy do najmłodszych na Słowacji. Jego niezwykle cenne pod względem bioróżnorodności tereny - na pograniczu Spiszu i Gemeru - były już od 1964 r. pod ochroną. W 1988 r. podniesiono go do rangi parku narodowego o powierzchni 328 km². Blisko 20% jego powierzchni jest pod szczególną ochroną jako 11 narodowych rezerwatów przyrody i 8 rezerwatów przyrody.

Większość narodowych rezerwatów przyrody powstało w 1964 r. ze względu na ochronę najcenniejszych wąwozów i dolin. Dużą powierzchnią odznacza się narodowy rezerwat przyrody Kyseľ, który chroni wąwóz o tej samej nazwie na obszarze 10 km². Pod ochroną jest również jedna z największych jaskiń lodowych w Europie - Dobšinská ľadová jaskyňa. Na terenie Słowackiego Raju znajdujemy mnóstwo wąskich kanionów i głębokich przepaści z wodospadami, przy pokonywaniu których trzeba sobie pomóc licznymi drabinkami i kładkami. Najczęściej odwiedzanymi przez turystów przepaściami są Suchá Belá, Veľký Sokol, końcowe zwężenia tego wąwozu - Róthova roklina (Wąwóz Rotha), który nosi imię Prof. Martina Rótha, pioniera turystyki na terenie Słowackiego Raju, a także Prielom Hornádu (Przełom Hornadu) i Kyseľ. Innymi

ulubionymi miejscami są skalny występ Tomášovský výhľad albo Kláštorisko z ruinami kartuzjańskiego klasztoru.

Wielkim bogactwem przyrodniczym parku jest świerkowy las pokrywający 90% jego powierzchni. Dzięki bogatemu mineralnie wapiennemu podłożu, lokalna flora charakteryzuje się wysoką różnorodnością. Kręgowce są reprezentowane przez ponad 200 gatunków, m.in. przez niedźwiedzia, rysia, wilka, jelenia i sarnę i dziką zwierzynę. W skałach gniazda ma wiele gatunków drapieżnych i śpiewających ptaków.

Punktem wyjściowym do zwiedzania Słowackiego Raju jest Spišská Nová Ves, ośrodki Czingow (Čingov) i Podlesok od strony północnej oraz Dedinky od południowej strony.

Pieniński Park Narodowy (PIENAP, Národný park Pieniny) jest najmniejszym parkiem narodowym pod względem powierzchni, ale pod względem atrakcyjności nie odstaje od pozostałych. Przepływa przez niego rzeka Dunajec, po której można pływać tratwami i oglądać piękną scenię parku.

Jest drugim z kolei najstarszym parkiem na terenie Słowacji, znajduje się na granicy z Polską. Po polskiej stronie Pienin, Pieniński Park Narodowy powstał już w roku

1930, a po słowackiej stronie w 1932 r. najpierw utworzono Słowacki Rezerwat Przyrody w Pieninach. Dzisiejszy Pieniński Park Narodowy działa od 1967 r. na powierzchni 21 km², z czego 9 km² tworzą lasy, które dopełnia rolnicza kraina z małymi polami, łąkami, pastwiskami, na których latem stoją kopy skoszonego siana.

PIENAP jest pełen cennych gatunków roślin, pomiędzy którymi jest wiele edemitów, np. królik Zawadzkiego, mniszek pieniński czy gęsiówka. Częścią gatunkowo różnorodnej fauny jest 766 gatunków motyli, 99 gatunków mięczaków, także ponad 200 gatunków stawonogów. Na turniach i leśnych ścieżkach można spotkać rysia ostrowida, w wodach Dunajca można zobaczyć na łowach wydrę rzeczną.

Sz szczególnie malowniczym obszarem jest najwyższy szczyt Trzy Korony leżący po polskiej stronie parku. Piękno trzech ostrych skał można podziwiać również płynąc tratwą. Z kolei kompleks skał wapiennych Haligovské skaly zachęca do zwiedzania licznymi jaskiniami i jamami.

Punktami początkowymi są Czerwony Klasztor, Spišská Stará Ves albo miasto Stara Lubovnia (Stará Lubovňa). ■

(na podstawie materiałów ze strony www.slovakia.travel)

Oscypek – ser górski

Ten rodzaj wędzonego sera z mleka owczego nierozzerwalnie związanego z górami, wyrabiany jest zarówno po polskiej, jak i słowackiej stronie. U nas nazywany jest oscypkiem, na południu Tatr znają go wszyscy jako oštiepok.

To chyba jedyny ser w Europie, który ma aż dwa szlaki kulinarne w dwóch krajach: **Małopolski Szlak Oscypkowy** i **Bačova cesta**.

Krzysztof Zieliński

Sławny wędzony owczy ser z Podhala, Pienin i Beskidów, kiedyś rarytas podawany tylko na specjalne okazje, np. górskie wesela, dziś staje się przysmakiem goszczącym na stołach całej Europy. To drugi po bryndzie, czyli innym podhalańskim owczym serze, polski produkt regionalny, zastrzeżony w Unii Europejskiej.

Małopolski Szlak Oscypkowy (szlakoscypkowy.pl) łączy 31 bacówek w których można nie tylko spróbować świeżych wyrobów z mleka owczego (oscypka, bryndzy, bundzu, żentycy i redykołek), ale i poznać metody ich produkcji. Tradycja wyrobu oscypka sięga czasów średniowiecza. W XIV stuleciu wzdłuż łańca Karpat Wschodnich przywędrowali na tatrzańskie i beskidzkie hale Wołosi, wypasający wielkie stada owiec. Ich oryginalny folklor i metody gospodarki pasterskiej stały się podstawą folkloru górali na Podhalu i w Beskidach, podobnie jak umiejętność wyrobu owczych serów. Kiedy nastaje wiosna, najlepiej na św. Wojciecha (23 kwietnia), ze wsi na hale, czyli górskie pastwiska, wyrusza redyk. Uroczyste poświęcenie stad i odpust dla baców tradycyjnie odbywa się w niedzielę najbliższą 23 kwietnia w sanktuarium „Gaździny Podhala” w Ludźmierzu. Potem bacowie zbierają stada owiec od wszystkich gospodarzy i ruszają w uroczystym pochodzie ku halom. Pozostają tam aż do jesieni, tradycyjnie do św. Michała Archanioła, tj. 29 września. Na halach owce pasą się całą dzień, a wieczorem są dojone przez baców i ich pomocników, juhasów. Wyrób oscypków to długi proces, kiedy ser na przemian pa-

rzy się w gorącej wodzie i wyciska, a potem formuje w ozdobnej, wrzecionowatej formie. Na koniec sery moczy się w solance i wędzi w dymie ogniska pod dachem szałasów.

Na Szlaku Oscypkowym znajdują się bacówki: Kuźnice, Kalatówki, Bacówka pod Regłami, Dolina Chochołowska, Dolina Kościeliska, Bustryk, Baligówka, Turbacz, Czorsztyń, Jaworki, Nowy Targ Lotnisko, Dursztyn, Kowaniec, Leśnica, Gliczarów Góry, Biały Dunajec – Lubelki, Łapsze Wyżne, Łapsze Niżne, Zarymbek Wyżny, Brzegi, Murzasichle, Polana Rusinowa, Wierchomla, Ratułów, Zubrzyca Górna, Konina, Biała Śródkowa.

Cechy oscypka: kształt osetki – wrzecionowaty, środkowa część walcowata, o średnicy od 6 do 10 cm, zdobiona wypukłymi i wklęsłymi wzorami, 2 części stożkowe gładkie, mogą być na końcach zdobione (cechowane). Skórka: gładka, elastyczna. Dopuszcza się lekką chropowatość – nieznaczne nierówności i pęknięcia nie sięgające miąższu, nieznaczny dwubarwność skórki lub jej niepełne dobarwienie. Oczkowanie: oczka drobne, nieliczne, międzyziarnowe. Smak i zapach wędzenia, pikantny, dopuszcza się lekko słony. Konsystencja: miąższ elastyczny, dopuszcza się lekko miękki, lekko twardy. Barwa: lekko kremowa, przy skórce nieco ciemniejsza – dopuszcza się białą oraz znaczne ściemnienie przy skórce.

Na Słowacji podstawowymi składnikami żywienia były i są mleko, ziemniaki i kapusta. Z kombinacji tych produktów przygotowuje się smaczne pokarmy (np. strapacz-

ki – kluseczki ziemniaczane z kapustą itp.) Słowacką potrawą narodową są kluseczki ziemniaczane z bryndzą (bryndzové halušky), które dla Słowaków znaczą tyle, ile dla Japończyków sushi, a dla Włochów pizza. Mleko piło się słodkie i kwaśne. Ulubionymi produktami z mleka były i są: maślanka, twaróg, śmietana, bryndza (słony owczy ser) oraz sery owcze. Do najbardziej ulubionych należą warkoczyki, wędzona i niewędzona parzenica, oscypki i bryndza.

Współcześnie niezwykłą popularności cieszy się górski ser zwany oštiepok. To jedyny produkt, poza winem, który na terenie Słowacji ma – od 2009 r. - własny szlak kulinarny zwany **Bačova cesta** (<http://www.bacovacesta.sk>).

Na „Bacowskiej drodze” znajduje się 11 miejsc, ale tylko w 7 z nich można popróbować prawdziwego sera, a także innych wytwarzanych wyrobów z mleka owczego: Salaš Pružina, Salaš Pastierska, Salaš Bešeňovka, Gazdovský dvor Turčianské Kľačany, Salaš Bobrovník, Salaš Lúžňan i Koliba Papradno.

Pozostałe to obiekty muzealne opowiadające o tradycji pasterskiej: Múzeum liptovskej dediny v Pribyline, Expozícia ovčiarstva - Národopisné múzeum v Liptovskom Hrádku i żywy skansen we wsi Vlkolínec. ■

www.slovakia.travel (2)

W pasterstwie podstawą jest zaufanie

Wywiad z Józefem Michalekiem, bacą i wojewodą wołoskim, działaczem góralskim, a także specjalistą i ekspertem gospodarczym.

Adam Cyło: - Czym jest współczesne pasterstwo?

Józef Michalek: - Definicja jest w tym przypadku bardzo ważna. Nie można np. mylić pasterstwa z hodowlą. Naszym celem jest wypas wspólnotowy, chcemy prowadzić działania ukierunkowane na nawiązanie współpracy między pasterzami a właścicielami owiec. Przykładem jest działający w Bieszczadach baca Władysław Franos, który jest właścicielem około 600 owiec, a wypasa nawet ponad 2000. Baca zwykle bierze na redyk owce od kilku nastu, a czasem nawet kilkudziesięciu hodowców, gospodarzy, którzy są ich właścicielami, ale sami wypasem nie zajmują się.

Kolejny aspekt to teren, na którym prowadzony jest wypas. Zwykle jest on prowadzony na halach, których baca nie jest właścicielem. Najpierw należy uzyskać zgodę właścicieli gruntu, wejść z nimi w kooperację. Baca musi zdobyć ich zaufanie. Jak to tłumaczył baca Jarek Buczek z Ochotnicy Górnej, czasem trzeba przegadać wiele godzin. Ale w ten sposób budowany jest kapitał społeczny. Bo pasterz w rzeczywistości nie ma domu, a jego główną zaletą jest zdolność nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi. Także dzisiaj, wędrując przychodzi ze stadem na nowy teren i musi zdobyć prawo do wypasu, a prowadzi owce, które przecież też nie należą do niego.

Adam Cyło: Čím je moderné pastierstvo?

Józef Michalek: - Definicja je v tomto prípade veľmi dôležitá. Nemôžete napríklad zamieňať pastierstvo s chovom. Naším cieľom je spoločné pasenie, chceme uskutočňovať aktivity zamerané na nadviazanie spolupráce medzi pastiermi a majiteľmi oviec. Príkladom je baca Władysław Franos pôsobiaci v Bieszczadach, ktorý vlastní asi 600 oviec, ale pasie ich vyše 2000. Baca zvyčajne berie na pastviny ovce od niekoľkých, dokonca od niekoľkých desiatok chovateľov, ktorí ovce len vlastní a nezaoberajú sa pastierstvom. Ďalším aspektom je oblasť, kde sa ovce pasú. Zvyčajne ovce spásajú hole, ktoré nepatria bačom. V prvom rade musia bacovia získať súhlas majiteľov pozemkov, začať s nimi spolupracovať. Baca si musí získať ich dôveru. Ako to vysvetlil baca Jarek Buczek z Hornej Ochotnice (Ochotnica Górna), niekedy musíte viesť siahodlhé rozhovory. Týmto spôsobom sa, však, vytvára sociálny kapitál. Pretože pastier v skutočnosti nemá domov a jeho najväčšou výhodou je schopnosť nadväzovať kontakt s inými ľuďmi. Aj dnes pri svojom putovaní prichádza so stádom na nové miesto a musí získať právo vypásť ho, pričom sa stará o ovce, ktoré mu nepatria.

Józef Michalek, góral i praktyk w zakresie gospodarki rolnej w Karpatach, w szczególności funkcjonowania gospodarstw pasterskich. Od lat ściśle

współpracuje z kilkudziesięcioma gospodarstwami pasterskimi na obszarze od Beskidu Śląskiego po Bieszczady. Koordynator wojewódzkiego programu „Owca plus” w Beskidzie Śląskim i Żywieckim. Współorganizator Redyku Karpackiego 2013 i innych wydarzeń aktywizujących społeczności lokalne. Znanca kultury pasterskiej i góralszczyzny. Ekspert ds. zrównoważonego rozwoju Karpat w Porozumieniu Karpackim (2011-2014), członek zarządu Fundacji Pasterstwo Transhumancyjne, prezes Związku Podhalań Oddział Górali Śląskich.

Pastiera je založená na dôvere

Rozhovor s Józefom Michałkom, bačom a valašským vojvodom, goralským aktivistom a ekonomickým špecialistom a expertom.

- Czy te działania mają uzasadnienie ekonomiczne?

- To trzecia sprawa, czyli zarobek. To wszystko oczywiście musi być oparte na zasadach przedsiębiorczości. Baca sprzedaje finalny produkt. Chodzi o sprzedaż bezpośrednią. Jeszcze raz powiem, sukces w tym zawodzie to zbudowanie dobrych relacji międzyludzkich, relacji bacy z właścicielami owiec i właścicielami ziemi. To dopiero jest podstawą do innowacji. Trzeba mieć po pierwsze wiedzę, po drugie umiejętności (zyskiwać wiedzę, jak i umieć ją przekazać innym) i po trzecie zaufanie społeczne.

- Zbudowanie zaufania i nawiązanie współpracy są możliwe?

- Gdyby wrócić do historii, to okazuje się, że nie odkrywamy niczego nowego. Na terenach górskich i peryferyjnych ludzie zawsze musieli współpracować ze sobą, zmuszały ich do tego warunki. Tak było w całej Europie.

Mamy jednak – w przypadku Europy Środkowej – doświadczenia komunizmu, czy ustalenie granic, które często powodowały przerwanie tej współpracy. Np. kolektywizacja rolnictwa na Słowacji spowodowała, że jest tam w tej chwili aktywnych tylko kilkunastu baców. Jadąc przez ten kraj widzimy stada owiec, ale serów nie kupimy u górali, tylko w spółdzielniach, którym oni sprzedają surowiec. Warto dodać, że u nas, na znacznie mniejszym terenie jest już około 100 baćów.

Je možné na tom zarobiť?

Toto je tretia vec, teda zisk. Všetko je, samozrejme, postavené na základoch podnikania. Bača predáva konečný výrobok. Ide tu o priamy predaj. Opäť to zopakujem, úspechom v tejto profesii je budovanie dobrých medziľudských vzťahov, vzťahu medzi bačom, majiteľom oviec a majiteľmi pozemkov.

Toto je len základ pre inováciu. Po prvé musíte mať vedomosti, po druhé zručnosti (získavať vedomosti a vedieť sa o ne podeliť s inými) a po tretie dôveru.

Je získanie dôvery a nadviazanie spolupráce vôbec možné?

Ak by sme sa pozreli do histórie, zistíme, že sme neobjavili nič nové. V horských a okrajových oblastiach ľudia odjakživa spolupracovali, pretože ich k tomu nútili podmienky. Takto to bolo v celej Európe. Avšak, v strednej Európe, máme skúsenosti s komunizmom alebo s určením hraníc, ktoré často viedlo k ukončeniu spolupráce. Napríklad kolektivizácia poľnohospodárstva na Slovensku spôsobila, že momentálne tam pôsobí iba niekoľko desiatok aktívnych bačov. Prechádzajúc touto krajinou vidíme stáda oviec, avšak syr nekúpime na salašoch, ale iba na družstvách,

Józef Michałek, goral a odborník v poľnohospodárstve v Karpatoch, najmä v oblasti fungovania pastierskych hospodárstiev. Už roky úzko spolupracuje s niekoľkými desiatkami pastierskych hospodárstiev na území od Sliezskejších Beskyd po Bieszczady. Je tiež koordinátorom vojvodského programu „Owca Plus“ v Sliezskejších a Žywieckých Beskydách. Spolupredsedníkom Redyku Karpackiego 2013 a iných podujatí, ktoré aktivujú miestne soločenstvá. Odborník na pastiersku a goralskú kultúru.

Expert v oblasti trvalo udržateľného rozvoja Karpát v Karpatskej dohode 2011-2014 (Porozumienie Karpackie 2011-2014), člen predstavenstva nadácie Pasterstwo Transhumancyjne, predseda Związku Podhalań Oddział Górali Śląskich.

Rozsod w Oslawicy: bacca Józef Michałek w trakcie udzielania wywiadu dziennikarzowi Adamowi Cyle

Krzysztof Zieliński (2)

- Co może pomóc w restytucji tradycyjnego pasterstwa?

- Pierwszym pomysłem był Redyk Karpacki, niezwykle projekt, wypas stada owiec wzdłuż łuku Karpat, szlakiem którym kilkadziesiąt lat wcześniej wędrowali Wołosi. Przebiegał on przez kilka państw, od Rumunii po Morawy, i trwał cztery miesiące. Wędrujący na jego czele bacca Piotr Kohut pokazał, że można tego dokonać i dało to początek odkrywaniu tej karpackiej jedności. Redyk Karpacki miał upamiętnić wędrowki wołoskich pasterzy, ale przede wszystkim zwrócić uwagę na to, co także dziś łączy mieszkańców Karpat – od Huculów z Rumunii czy Ukrainy, po górali z Węgier, Polski, Słowacji, Czech i Austrii. Mimo odrębności narodowych, w ich zwyczajach, folklorze czy nazewnictwie jest sporo podobieństw. To właśnie ślady pozostawione przez Wołochów.

Jesteśmy w stanie zachować enklawy bacowskie, jeśli to będzie wyróżnik. Rozwiązaniem było ustanowienie parków kulturowych, o czym decyduje rada gminy. Pasterstwo jest przecież definiowane jako niematerialny wytwór kultury. To niepowtarzalna praca, zespół czynności, mający wpływ na krajobraz społeczny. Park kulturowy chroni ją, a także naturalny krajobraz oraz tradycyjną zabudowę. Na ten cel można pozyskiwać pieniądze z Ministerstwa Kultury. Jak patrzę na miejsce w którym jesteśmy (Oslawica w gminie Komańcza – przyp. red.), to cały ten teren po sam horyzont może być objęty parkiem kulturowym.

którym bačovicia predávajú mlieko. Za zmienku stojí aj to, že u nás, na oveľa menšom území, pôsobí približne 100 bačov.

Čo môže prispieť k obnove tradičného pastierstva?

Prvým nápadom bol Karpatský sprievod (Redyk Karpacki), nezvyčajný projekt založený na pasení oviec pozdĺž karpatského oblúka, cestou, ktorou pred niekoľkými storočiami putovali Valasi. Cesta viedla niekoľkými krajinami, od Rumunska až na Moravu a trvala niekoľko mesiacov. Bača Piotr Kohut, ktorý to celé viedol, dokázal, že je to možné a zároveň tým začali s objavovaním karpatskej jednoty. Redyk Karpacki mal predovšetkým pripomenúť putovanie valašských pastierov, ale zároveň mal poukázať na to, čo ešte aj dnes spája obyvateľov Karpát- od Huculov z Rumunska, či Ukrajiny, po goralov z Maďarska, Poľska, Slovenska, Čiech a Rakúska. Napriek národnostným rozdielom je v ich zvykoch, folklóre a niektorých pomenovaniach veľa spoločného.

Toto sú stopy, ktoré zanechali Valasi. Sme schopní zachovať bačovské enklávy, ak to bude to, čo nás bude odlišovať. Riešením bolo zriadenie kultúrnych parkov, o čom rozhoduje obecné zastupiteľstvo. Pastierstvo je predsa definované ako nehmotný kultúrny výtvor. Je to jedinečná práca, činnosť, krajina. Kultúrny park chráni kultúru, panenskú prírodu a tradičné stavby. Za týmto účelom môžeme získavať financie z Ministerstva kultúry. Keď sa tak pozriem na miesto, na ktorom sa nachádzame (Oslawica

- Ale czy te działania są „żywe” a nie „tracą skansenem” dla współczesnych turystów?

- Dlatego w pomysłach Szlaku Kultury Wołoskiej nie chodzi o wytyczenie samej trasy, ale zależy nam przede wszystkim na zbudowaniu całego programu inicjatyw, z którymi można będzie na tym szlaku, w różnych miejscach, na terenie początkowo dwóch krajów, się spotkać. To ma być szlak kulturowy, który pokaże wartości pasterskiej kultury, od początku mocno zrosniętej z chrześcijaństwem, otwartej na dialog z drugim człowiekiem. Na którym obowiązuje zasada, że „być” jest zdecydowanie przed „mieć”.

- Czy łatwo dziś zostać bacą albo juhasem?

- Wśród współczesnych baców są ludzie, w których rodzinach jest to tradycja przeroszona z pokolenia na pokolenie. Ale coraz częściej zajmują się tym zdeterminowani ludzie, dla których nie jest to tradycja rodzinna. Wywodzą się zarówno z terenów, na których nadal odbywa się wypas, jak również z nizin, z różnych części Polski, a nawet z dużych miast.

w gminie Komańcza, bacówka Franosa), tak celę tego uzemie aż po horizont by mogło być súčasťou kultúrneho parku.

Sú tieto kroky „živé” a nezavňajú skansenom?

Práve preto v myšlienke Valašskej kultúrnej cesty neide len o samotné vytýčenie cesty, ale záleží nám na najmä na vytvorení celého programu iniciatív, z ktorými sa bude možné stretnúť na ktoromkoľvek mieste tejto cesty. Zatiaľ sú do toho zapojené len dva štáty. Mala by to byť kultúrna cesta, ktorej úlohou bude ukázať hodnoty pastierskej kultúry, od úplného začiatku silno späté s kresťanstvom, otvorenej dialógu s inými ľuďmi. Má to byť cesta, na ktorej platí zásada, že „byť” je jednoznačne pred „mať”.

Je ľahké sa v dnešnej dobe stať bačom alebo valachom?

Medzi súčasnými bačami sú ľudia, u ktorých sa táto tradícia prenáša z pokolenia na pokolenie. Avšak čoraz častejšie sa tým zaoberajú aj odhodlaní ľudia, pre ktorých to nie je rodinná tradícia. Pochádzajú z oblastí, v ktorých sa aj dnes pasú ovce, ale aj z nížin, z roznych kútov Poľska, ba dokonca aj z veľkých miest.

Malgorzata Pociask (3)

- A jak do przyszlego zawodu przygotowani są ci, którzy pochodzą spoza Karpat?

- W tej chwili w Małopolsce są organizowane kursy na bacę i juhasa. Kandydatów jest wielu, wśród nich ostatnio nawet doktorant z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Bardzo wielu juhasów pochodzi z Huculszczyzny, z terenów obecnej Ukrainy. Są zresztą bardzo dobrzy w tym co robią.

- Czy ludzie do pasterstwa mogą przyciągać pieniądze?

- Zarobki w tym zawodzie są różne. Juhas – pracownik najemny – otrzymuje w ciągu sezonu od 30 do nawet 60 tys. zł. Wszystko uwarunkowane jest od regionu Karpat. Praca w sezonie trwa od maja do września. Ale to bardzo ciężka praca, trwająca dokładnie 24 godziny na dobę. Osoba, która decyduje się na taki zawód musi być w pełni świadoma tych obciążeń i zdecydować się na wybór bez emocji. ■

Ako sú pripravení pastieri, ktorí pochádzajú spoza Karpát?

V súčasnosti sa v Malopoľskom vojvodstve konajú kurzy pre budúcih bačov a valachov. Zaujímavosťou je veľa, medzi nimi je dokonca aj doktorand z Jagellonskej univerzity. Veľmi veľa valachov pochádza z huculskej oblasti, ktorá je súčasťou dnešnej Ukrajiny. Sú veľmi dobrí v tom, čo robia.

Môžu ľudia k tejto profesii prilákať peniaze?

Platy sú rôzne. Valach – platený zamestnanec, zarába počas sezóny 30-60 tisíc zlotých. Záleží to od konkrétnej časti Karpát. Sezóna trvá od mája do septembra. Je to ale veľmi ťažká práca, ktorá vám zaberie 24 hodín denne. Človek, ktorý sa rozhodne pre túto prácu si musí byť plne vedomí tohto bremena a rozhodnúť sa bez emócií. ■

Baca Władysław Franos na czele stada owiec w Osławicy

Rozsod w Osławicy

„Oj, żeby tylko nie padało, aby nie padało” - zaklinali pogodę organizatorzy dwudniowego wydarzenia „Wołoska Koliba - Folkowe Spotkania na pasterskim szlaku”, którą przez dwa dni ostatniego, letniego weekendu września miało miejsce w beskidzkiej Osławicy i Daliowej. I częściowo wyszło – w sobotę było cudnie, a w niedzielę pokropiło.

Tradycyjny rozsod owiec, czyli ich ostatnie zejście z hal, przypadało na dzień św. Michała. W tym roku w Osławicy (gm. Komańcza) odbył się on wcześniej, bo w sobotę, 16 września br. Baca Władysław Franos i jego juhasi przepędzili ku ucieście zgromadzonych stado liczące kilkaset owiec. Obrzędowi towarzyszyli trombitcy (trombita to pasterski instrument dęty w kształcie prostej rury sięgającej do 4 metrów długości). Potem było częstowanie przez bacę Franosa (urodzonego na Podhalu górala) wszystkich zebranych świeżą, specjalnie przygotowaną bryndzą i na koniec porcjami jagnięciny, zdjętej prosto z rżna. Jednym z ważnych elementów imprezy było obwołanie nowego Wojewody Wołoskiego przez Radę Wojewodów.

Wydarzeniu towarzyszyło mnóstwo muzyki, śpiewów w wykonaniu polskich i ukraińskich zespołów oraz chóru. Wieczór zakończył występ grającego i śpiewającego muzykę Karpat i Galicji zespołu „Hudacy”.

Z kolei niedziela upłynęła pod znakiem tradycji kulinarnej i obrzędowej w odległej o 30 km od Osławicy Daliowej (gm. Jaśliska). Jej początkiem była pasterska msza święta odprawiona w kościele w Jaśliskach. W południe – mimo uporczywego deszczu – w siedzibie Fundacji Pomosty Karpat rozpoczął się „EKO jarmark” regionalnych produktów kulinarnych (m.in. sery z Gospodarstwa Rodzinnego Maziejuków z Mszany oraz sery z Bacówki Caryńskie Jacka Skórki), rękodzieła, połączone z występami zespołów ludowych i – na koniec - kapeli folkowej „Żmije”. Zainteresowaniem cieszyła się wystawa natu-

ralnej wielkości owiec i baranów wykonanych z siana przez Andrzeja Wrzcionko, podobnie jak i warsztaty taneczne Marty Berdel czy warsztaty wokalnno-muzyczne Bogdana Bracha tworzącego karpacką kapelę.

Zorganizowana przez Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego impreza przyciągnęła łącznie kilkaset osób. „Wołoska Koliba - Folkowe spotkania na pasterskim szlaku” jest elementem projektu „Szlak Kultury Wołoskiej”, którego liderem jest Stowarzyszenie „Pro Carpathia”. ■

Tradičné posledné zháňanie oviec z pastvín pripadlo na deň sv. Michala. Tohto roku sa v Oslavici (Oslawica) zháňali ovce skôr. V sobotu, 16. septembra, bača Władysław Franos a jeho valasi prehnali stádo niekoľkých stoviek oviec. Čo potešilo všetkých divákov. Zháňanie sprevádzal zvuk trombit (trombita je dutý pastiersky hudobný nástroj, ktorý môže dosahovať dĺžku až 4m). Následne bača Franos, rodený podhalanský goral, ponúkal všetkým zúčastneným čerstvú bryndzu, ktorú pripravil špeciálne pre túto príležitosť a neskôr ich ponúkal aj pečenou jahňacinou priamo z grilu. Jednou z dôležitých súčastí podujatia bolo zvolenie nového Valašského vojvodu, ktorého vybrala Rada vojvodov. Na druhej strane nedeľa sa niesla v duchu kulinárnych a rituálnych tradícií, ktoré sa konali v 30 km vzdalenej Oslavici Daliowej (Oslawica Daliowa). ■

W Daliowej w siedzibie Fundacji Pomocy Karpat zorganizowano „EKO jarmark”

Baca Władysław Franos częstował zebranych gości bryndzą oraz jagnięciną

Nasz Wojewoda Wołoski

Tradycje pasterskie, tradycje wołoskie, zaczynają odżywać. Od kilku lat organizowany jest w Karpatach redyk, rośnie zainteresowanie tradycyjnymi wyrobami serowarskimi. Sami pasterze dbają też o zachowanie tradycji. A kimś, kto ma o nią szczególnie dbać, jest Wojewoda Wołoski.

We wrześniu w Oslawicy, wokół Bacówki Franosa, odbył się rozsod owiec. To tradycyjne spędzenie stad z miejsc wypasu z powrotem do zagród. Jego ważnym elementem było obwołanie Wojewody Wołoskiego, zwanym też wojewodą wałaskim lub wajdą. Został nim Paweł Królikowski. Teren jego „wojwodowania” to całe Bieszczady, a także Beskid Niski, aż po Gorce. Jest pierwszym wojewodą na tym obszarze od 250 lat!

- Paweł zostaje obwołany wojewodą w dowód zasług, jakie ma dla odnowienia pasterstwa w Bieszczadach i Beskidzie – mówił bacca Józef Michałek, góral ze Śląska Cieszyńskiego.

Dawniej wojewoda miał dbać o przestrzeganie prawa wołoskiego przez pasterzy, był też ich liderem. Od 1347 r. na naszych ziemiach wojewodowie byli opiekunami i zwierzchnikami społeczności pasterskiej. Mieli prawo sędzić swój lud i rozstrzygać wszelkie spory. Wywodzili się często z rycerskiego stanu lub też byli kniaziami. Wielu Wołochów dostąpiło zaszczytów od króla Kazimierza Wielkiego,

walczyli z Litwinami, Moskalami i w wojnach z księstwami ruskimi na Wołyniu. Pisano ich w księgach jako Walachus, ale używając nazwiska Wałach pochodzili ze szlacheckich rodów jeszcze z terenów dzisiejszej Rumunii, bądź też nabyli je poprzez nobilitowanie przez królów polskich. Takich nazwisk jak Vlah, Valaszek, Wołoszyn, Wałach spotkamy wiele po stronie polskiej i słowackiej. W późniejszych wiekach wojewodowie wołoscy mają nazwiska: Drozda, Madzia, Kąkol, Grzegorek, Sikora, Bogdanik, Gawlas, Luboska, Dubowski, Mostarski, Bota, Jebastys, Oleksy, Medowy, Prpca, Hekodaj i Kikula.

Obecnie prawo wołoskie nie obowiązuje, a zatem jego zadaniem jest kultywowanie tradycji. Wyraża się to chociażby poprzez strój – barani płaszcz i także nakrycie głowy.

- Kiedyś wojewoda był bardzo ważną postacią dla społeczności pasterzy – podkreśla Paweł Królikowski. - Jego zadaniem było pośredniczenie między pasterzami, a panami czyli właścicielami ziemi. Obecnie to funkcja czysto honorowa.

Nowy wojewoda, jeden z siedmiu w Polsce, na co dzień jest etetowym pracownikiem Gminnego Ośrodka Kultury w Komańczy, gdzie zajmuje się informacją turystyczną. ■

Pasterske tradície začínajú oživovať. Už niekoľko rokov je v Karpatoch organizované redykó, vzrastá záujem o tradičné syrárske výrobky. Zachovať tradície sa snažia aj samotní pastieri.

V septembri sa v Oslavici (Oslawica), neďaleko Franosovej koliby (Bacówka Franosa) uskutočnilo zháňanie oviec. Je to tradičné posledné zháňanie oviec z pastvín do košiarov. Jeho dôležitou súčasťou je vymenovanie Valašského vojvodu. Stal sa ním Paweł Królikowski. Oblasťou jeho „vojvodovania” sú celé Bieszczady a tiež Nízke Beskydy, až po Gorce. Po 250 rokoch je prvým vojvodom na tomto území! ■

Robert Bańkosz

Serowarstwo we Wschodnich Karpatach

Pasterstwo jest jednym z najstarszych zajęć, którym zajmował się człowiek niemal od zarania dziejów.

Wszystkie święte księgi różnych religii mówią o pasterzach, a do szeregu ich prac odnoszą się w przypowieściach. Bywało, że pasterstwo było jedynym lub głównym źródłem utrzymania całych rodów i plemion. Z czasem, wraz z osiedlaniem się społeczności i przechodzeniem na rolnictwo, pasterstwo zaczęło pełnić funkcję towarzyszącą i uzupełniającą.

Do dziś funkcjonują ludy, dla których pasterstwo jest głównym zajęciem, pozwalającym na przetrwanie, zwłaszcza na mało urodzajnych ziemiach, szczególnie na azjatyckich stepach. Także w terenach górskich nie było dobrych warunków dla rozwoju rolnictwa, natomiast dobre dla pasterzy.

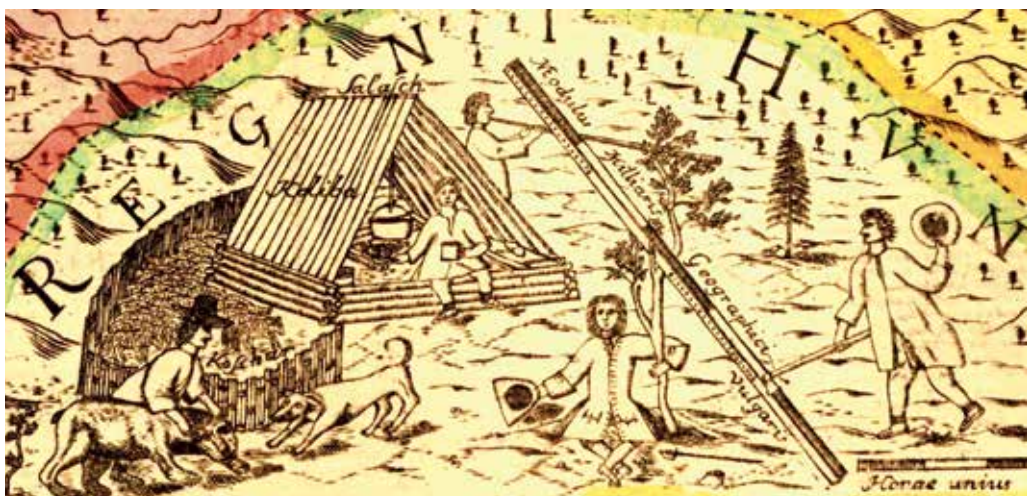
Specyfika gospodarki pasterskiej wykształciła osobliwą profesję oraz swoistą kulturę. Dzieje się tak niemal we wszystkich krajach Europy, gdyż w większości z nich dominują tereny górskie. Podobnie funkcjonuje to na bliskim nam obszarze Karpat. Dawna Polska i Ruś (dzisiejsza Ukraina) to tereny w większości równinne, o stosunkowo dobrych glebach, co determinuje szybki rozwój rolnictwa i osiadły tryb życia. IPołudnie tych krajów to tereny góryste, przez wieki nie zamieszkałe, pozbawione osadnictwa.

Żywiół wołoski i słowiańskie morze

Przez stulecia kształtowała się na tym obszarze oryginalna, specyficzna kultura zachowująca archaiczne pierwiastki dawnego pasterskiego życia. Przejawia się ona w prawie zwyczajowym, zwyczajach, obrzędach, charakterystycznej terminologii, filozofii i podejściu do religijności.

Wizerunek Rusinów Bojków na rycinie z 1837 r.

Rycina z 1724 r. przedstawiająca kolibę, szałas beskidzkich owczarzy wykonaną przez Jonasa Nigrinusa na mapie Księstwa Cieszyńskiego (Ducatus Teschinensis).

Ludzie przebywający dużą część roku na górskich pastwiskach nauczyli się szanować naturę i jej prawa wiedząc jak bardzo są od niej zależni. Góry to przestrzeń, w której pasterze zdani byli wyłącznie na siebie nawzajem oraz na łaskawość sił wyższych. Stąd być może góralska religijność, a i czasem przesądność.

Ten fenomen kulturowy ewoluował przez wiele lat. Na słowiańską przestrzeń kulturową przelewał się żywiół romański, pochodzący głównie z terenów obecnej Rumunii. Pomędzy XIV a XVII wiekiem migracja wołoska przemieszczając się głównym łukiem Karpat dotarła aż po zachodni kres tych gór, sięgając po Królestwo Czeskie. Żywiół wołoski przyniósł w te strony świeży oddech z wysokich połonin. Dolożył do miejscowej tradycji swoje pasterskie tradycje i umiejętności. Na przestrzeni wieków społeczność wołoska ulegała stopniowej asymilacji, wtapiając się w słowiańskie morze. Na terenach polskich ulegała polonizacji, na słowackich słowakizacji, zaś na zachodnim krańcu czechizacji. Najszybciej zapewne następowała asymilacja w środowisku ruskim, gdzie dodatkowym czynnikiem łączącym była wspólna, prawosławna, a następnie greckokatolicka wiara.

Przez lata ludzie żyjący w ciężkich, górskich warunkach zżywali się z sobą tworząc nową społeczność, o odmiennych od mieszkańców nizin zwyczajach, mowie i mentalności. Ludność mieszkająca w górach, a zwłaszcza pasterze na połoninach mieli ograniczony dostęp do „darów ziemi”, która nie była tu urodzajna. Znaczna część diety, a na połoninach główna, bazowała na przetworach mlecznych z owczego lub krowiego mleka.

Dojenie, klagowanie, bicie sera

Jedną z podstawowych prac połoninowych pasterzy było dojenie stada. Owce dojeno w tzw. „strunci”, a krowy w koszarze albo w stajni. Nieopodal każdego wejścia do „strunci” siedzieli na stołkach dwaj pasterze. Wydojona owca szła do wielkiej zagrody, a zaganiacz w tym czasie pędził już do strunci inną. Po wydojeniu pasterz zanosił całe mleko do staji, przelewał go do 35-60 litrowego drewnianego naczynia „putyny”. Letnia putyna była większa, a jesienna mniejsza (na Łemkowszczyźnie dochodziły do 100 litrów i nazywano je putery lub pustyny). Czaban cedził mleko przez trzy cedzaki: wierchnie (spieczone z grubej wełny) środkowe - z rzadkiego płótna, i dolne - z płótna gęstego. Na górny cedzak

kładł gałązkę jedliny, żeby mleko podczas przelewania nie rozbryzgiwało się. Na połoninach z owczego mleka wyrabiano się takie podstawowe produkty, jak: grudkowy ser bundz (budz, hrudka), z niego robiono bryndzę i wurdę (urda, hurda). Jest to ser, który otrzymuje się po odważeniu „newarki” – serwatki, która pozostaje po wybraniu bundzu. Mleko podgrzewano do temperatury tyle co udojonego i dodawano do niego kilka stołowych łyżek kłagu – (hlegu, klaku), przygotowanego z wysuszonego żołądka młodego cielaka, jagnięcia albo kozłęcia. Za najcenniejszy uważano kłag z żołądka kozłęcia. Podpuszczkę przechowywano w specjalnie przygotowanym drewnianym naczyniu, którą na rachowszczyźnie nazywano „klegowec” – „klegowac”, na bukowińskiej huculszczyźnie „hlegiwka”.

Na niektórych połoninach kosowszczyzny w latach 30. XX w. mleko owcze zaprawiano specjalnym proszkiem – pepsyną, którą przywożono z Holandii i sprzedawano na miejscowym rynku. Mleko mieszano z kłagiem i nakrywano. Po 15-20 minutach zsiadało się, następnie „kołotewką” bito ser. Zbity ser baca wybierał rękami, kładł w wełniany albo pokrzywowy cedzak i wieszal na kołku, żeby serwatka z niego ściekla. Sery wyrabiano różnych rodzajów. Na rachowszczyźnie np. rozróżniano takie sery, jak „kypriak” – najlepszy z wielkimi porami, „mylak” lub „myłowatyj” gorszego gatunku, bez por podobny do mydła, „wistar” – dobrze dojrzały, „soniczylwec” - niższego gatunku, który dojrzał i wysechł na słońcu. Po pierwszym zbieraniu sera zostawała serwatka „newarka” (dzer, dzera). Przelewano ją do miedzianego lub żelaznego kotła i warzono, od czasu do czasu mieszając aby się nie przypaliła. Gdy na powierzchni pojawiły się bąbelki, do kotła wlewano słodkie mleko i kontynuowano podgrzewanie mieszając, do temperatury 70-80°C. Następnie odstawiano z ognia i mniej więcej za 25 minut ponownie warzono, aby otrzymać gęstą wurdę (urda, hurda).

Magorzata Pociąg (2)

Potem wurdę zbierano wielką drewnianą łyżką z dziurami i przecedzano przez sito. Za najlepszą uważano wurdę uwarzoną w miedzianym kotle.

Sztuka bryndzenia bryndzy

Podstawową, tradycyjną gałęzią połonińskiego gospodarstwa był wyrób bryndzy. Technologia jej produkcji była bardzo prosta i nie wymagała skomplikowanego sprzętu. Cały proces wyrobu bryndzy nazywano „bryndzić bryndzę” lub „bić bryndzę”. Na połoninach bryndzę wyrabiano bezpośrednio w stajach. Dobrze przykwaszony bundz krajano lub rozłamywano rękami na kawałki, rzucano w putynę i solono. Czworobocznym kołkiem z zacięciami na końcu rozdrabniano bundz, rozdrabniając go na drobne cząsteczki. Rozdrobniony bundz rozcierano o ścianki naczynia i podczas długotrwałego rozcierania zbijano w jedną masę. Następnie bryndzę kręcono w odwrotnym kierunku, dodając do niej posolone kawałki wurdę. Dokładnie je rozcierano mieszając z całą masą i składano w berbenyciu (bryndziankę) albo do beczek lub drewnianych dzieżek (gelety), które zamykano drewnianym denkiem. W niektórych wsiach huculskich jeszcze w latach 70. XIX w. bryndzę składano w wyczyszczone, kozie mieszki (burdyhy), gdzie dobrze się przechowywała przez długi czas. Metoda ta zachowała się jeszcze w niektórych regionach Rumunii.

Sposób przygotowywania bryndzy na wszystkich połoninach był jednakowy. Od różnił się jedynie proporcjami bundzu i wurdę. Na Bojkowszczyźnie, na przygotowywanie bryndzy mówiono, że: „były brynzu” albo „czyniły brynzu”. Bojkowie na wierzchu przechowywanej bryndzy kładli listki pokrwy lub chrzanu, a na zakarpackiej Bojkowszczyźnie orzecha. We wsi Jasień z wierzchu zalewano bryndzę masłem. Taki ser nazywano „jidkyj” albo „hurkyj”. Bryndze robiono również z krowiego mleka. Nie była ona taka tłusta, jak owcza więc na galicyjskiej Bojkowszczyźnie nazywano ją „chuda bryndza”.

Jesienią, gdy owce dawały mniej mleka, dojono je tylko dwa razy na dzień i zakwaszono razem poranne i wieczorne mleko (zhaniane moloko).

Oprócz bryndzy pasterze przygotowywali z grudkowego sera także parzone sery: obrzędowe ciastka i rozmaite „pysani firmaky”, które przedstawiały: konie, krowy, owce, jagnięta, jelenie, zające i inne zwierzęta. Rozgotowany w żentycy ser kładziono w drewniane albo blaszane formy, które przedstawiały figurki różnych zwierząt. Zastygły, parzony ser nabierał odpowiedniego kształtu. Jeśli nie było formy to rozplaszczano płat takiego sera i rysowano na nim nożem albo zastruganym patyczkiem krzy-

arch. NAC

że. Ciastka „firmaky” wykonywano z dużym kunsztem. Inną metodą było wyplatanie serowych warkoczków lub figurek zwierząt zwłaszcza koni (syrowy konyki).

Ze świeżego mleka krowiego, na połoninach, a także w warunkach domowych przygotowywano gęste, zsiadłe mleko – „huslianku”. Rozróżniano surową husliankę przygotowaną z surowego mleka i gotowaną z kipiącego mleka. Świeże mleko doprowadzano do kipienia, ochładzano i wlewano do niewielkiej berbenyci, w której do tego była huslianka albo kwaśna śmietana. Berbenycię zakrywano ręcznikiem, z wierzchu pokrywką, a w dni chłodne obwijano kożuchem. Po 10-12 godzinach mleko gęstniało. Według drugiego sposobu, przegotowane mleko wlewano do czystego naczynia i dodawano do niego kilka łyżek huslianki lub kwaśnej śmietany.

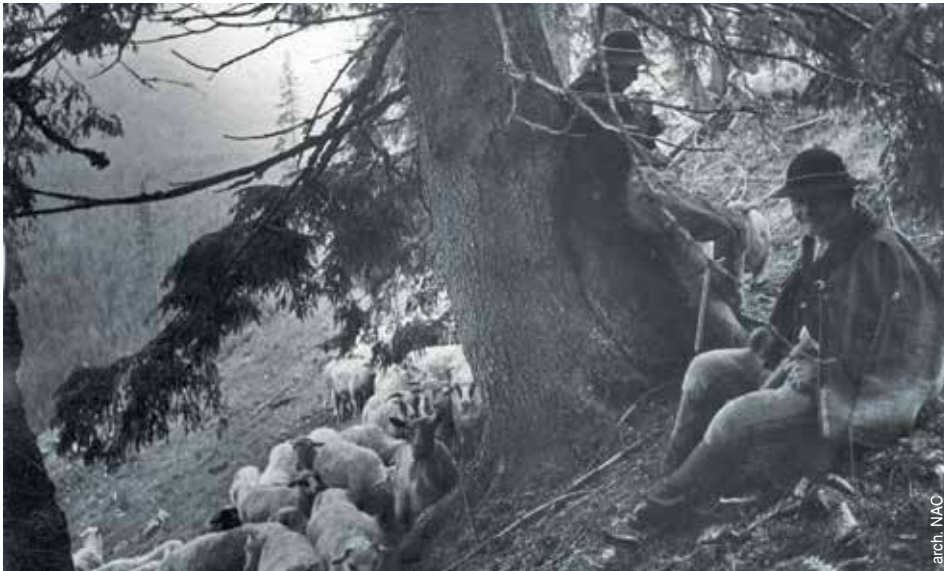
Po przygotowaniu wurdę pozostawała żentycy – słodka, która pasterze pili sami i dawali zwierzętom oraz kwaśna, którą wykorzystywano jako środek leczniczy.

Na połoninach przerabiano również mleko krowie. Ze śmietany robiono masło na kilka sposobów: berbenycię ze śmietaną wieszano na sznurach poziomo, na drzewach albo na belkach staj i szybko podrzucano poki ze śmietany nie otrzymywano masła. Korzystano z maselnic (maslienka, kołotiwka, kołotycia) i „kołotali” lub po prostu zbijano masło trzęsąc naczynie w rękach. Maślanekę, która pozostawała wykorzystywano jako napój lub spożywano z ziemniakami.

Oprócz owiec krowy, woły i byki

Najwięcej owiec wypasano w najwyższych częściach Karpat, na suchych, rozległych połoninach. Ich ilość zmniejszała się ku Łemkoszczyźnie, gdzie góry stawały się niskie, naturalne połoniny zanikały a w ich miejsce pojawiały się niewielkie łąki wypasowe. Tereny były bardzo wilgotne,

co powodowało, że wiele owiec chorowało na motylicę. Wspominał o tym wybitny, polski etnograf prof. Roman Rainfuss w pracy „Moi przyjaciele Łemkowie”, przytaczając rozmowę z łemkowskim bacą. Ludowe utwory też o tym mówią. Oto przyśpiewka ze wsi Ostrunia:

„Wiwczariu, wiwczariu,
ne paś na moczariu,
bo moczar kyrwawawa,
oweczka ne zdrawa.”

Na zachodniej Bojkowszczyźnie, zwłaszcza na pograniczu bojkowsko-łemkowskim, dominowała na przełomie XIX i XX w. hodowla krów, wołów i byków. W rejonie zachodniego Zakarpacia dominowały krowy tzw. pincgawskiej rasy (czerwono-bura, czerwono-czarna), która cechowała się dobrym wyglądem zewnętrznym i dobrze znosiła wypas w górach. Na północnej stronie Karpat dominowały węgierskie krowy stepowe tzw. sejki. W następstwie prowadzonych od XIX w. prac mieszania krów miejscowych z alpejskimi, wychodowana została rasa mięsno-mleczna, bura tzw. karpacza. Podstawowym rodzajem owiec pasionych na tych terenach była miejscowa rasa tzw. wołoszka, wołoska owca lub cakla. Na Zakarpaciu nazywana ją: račka lub serbska owca.

Bogate tradycje pasterskie i serowarskie w Karpatach godne są kontynuowania i czerpania z wielowiekowej kultury górskiej tej wspaniałej krainy. Szczególnie odnosi się to do polskiej ich części, Bieszczadów i Beskidu Niskiego, gdzie dziś powoli odradza się przerwana tradycja, którą tworzyły całe pokolenia różnych społeczności, dla których największą wartością było harmonijne współistnienie z tymi górami i korzystanie z dobrodziejstw, które oferowała tutejsza surowa acz piękna natura.

Niechaj zatem w te strony powracają barwne stada owiec i bydła, a na straganach pojawiają się autentyczne, tradycyjne miejscowe sery, ku zadowoleniu miejscowej społeczności oraz licznie przybywających w Bieszczady turystów. Cóż to bowiem za góry bez pasterzy, stad i porządnego, górskiego sera. ■

Syrárstvo u Bojkov, Lemkov a Huculov

Pastierstvo je jednou z najstarších činností, ktorými sa ľudia zaoberali už od dávnych čias. Všetky posvätné knihy rôznych náboženstiev hovoria o pastieroch a o práci s ním spojenej hovorí nejedno podobenstvo. Často sa stávalo, že pastierstvo bolo hlavným alebo jediným zdrojom obživy pre celé rody, kmene. V období osídľovania a prechodu na roľníctvo, ktoré bolo neoddeliteľne späté s pôdou, začalo pastierstvo plniť len doplnkovú, sprievodnú funkciu.

Počas stáročí sa v Karpatoch tvoriła originálna, špecifická kultúra, ktorá zachovávala archaické prvky dávneho pastierskeho života. Prejavila sa vo zvyklostiach, zvykoch, obradoch, charakteristickej terminológii, filozofii a vzťahu k náboženstvu.

Ľudia, ktorí veľkú časť roka trávilí na horských pastvinách, sa naučili rešpektovať prírodu a jej zákony, pretože vedeli, ako veľmi sú na nej závislí. Hory boli miestom, kde sa pastieri mohli spoľahnúť len sami na seba alebo na iného pastiera a zároveň na milosť vyššej sily. Odtiaľ pramení goralská pobožnosť a občas aj poverčivosť.

Tento kultúrny fenomén sa vyvíjal dlhé roky. Do slovanskej kultúry začala prenikať románska, pochádzajúca najmä z oblastí neznámeho Rumunska. Medzi 14. a 17. storočím valašská migrácia, ktorá sa premiestňovala po hlavnom oblúku Karpát sa dostala až na západný okraj týchto hôr, siahajúci do Českého kráľovstva.

Valašský prvok priniesol do týchto častí čerstvý vánok z vysokých hôr. Miestne tradície doplnil o svoje pastierske tradície a vedomosti. V priebehu storočí sa valašské obyvateľstvo postupne asimilovalo, zlievalo sa so slovanským morom. Na území Poľska prešlo tzv. polonizáciou, na slovenskom území slovackizáciou a na západných územiach cechizáciou. Najrýchlejšie prebiehala asimilácia v ruskom prostredí, kde ďalším spoločným prvkom bolo pravoslávne, neskôr gréckokatolícke vierovyznanie.

Počas dlhých rokov sa ľudia žijúci v ťažkých, horských podmienkach spolu zžívali, pričom tak vytvárali nové spoločenstvo, ktoré malo odlišné zvyky ako obyvateľstvo z nížin, líšili sa aj rečou a mentalitou. Obyvatelia horských oblastí, najmä pastieri na pastvinách, mali obmedzený prístup k „darom zeme“, ktorá tu nebola práve najúrodnejšia. Veľkú časť, na pastvinách hlavnú, ich jedálnička tvorili mliečne výrobky z ovčieho alebo kravského mlieka. ■

Wybrana bibliografia:

- Мандибура М. Д., Тиводар М. П. – Твариництво – в Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження – Наукова Думка - Київ 1987,
- Гощко Ю., Тиводар М. - Традијне скотарство лемків – в Лемківщина т. 1 Матеріална культура – Інститут народознавства НАН України - Львів 1999,
- Мандибура М. Д. – Твариництво – в Бойківщина - Історико-етнографічне дослідження – Наукова Думка - Київ 1983,
- Мандибура М. Д. – Полонинське господарство гуцульщини другої половини ХІХ- 30-х років ХХ ст. – Наукова Думка – Київ 1978.
- Dudášová M.; „Spôsoby chovu hovädzeho dobytku v oblasti hornej Cirochy.” W „Vedecký zborník Múzea Ukrajinskej Kultury vo Svidníku.” p.r. Ivana Rusinka. MUK Svidník – Prešov 1976 r.
- Kohut P., Kohut M.; *Wędruj z nami Beskidami. Współczesne pasterstwo górskie w Beskidzie Śląskim i Żywieckim.*
- Środulska-Wielgus J., Wielgus K., Błażuch Z., Kohut P., Michałek J.; *Szlak Wołoski. Początek drogi.* Wyd. Rezydent Karpacki.
- Troll M., Sitko I., *Pasterstwo w p.r. Wielochy A.; „Góry Huculszczyzny”.* Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej, Kraków 2006. ■

Z życia projektu

Valachova vareška je názov prvého kulinárneho workshopu pre deti a mládež ktorý sa konal v obci Ladamírov v rámci projektu pod názvom „Trasa valašskej kultury“. Cieľom tohto workshopu bolo oboznámiť deti s valašským „jedálňičkom“ a hlavne umožniť im vyskúšať si, ako sa pripravujú jednotlivé jedlá. Hlavným šéfom -kuchárom bol pán František Jurčišin, ktorý pripravil valašské menu, ingrediencie a hlavne, počas celého workshopu sa intenzívne a s veľkou trpezlivosťou venoval deťom, za čo mu patrí veľké poďakovanie. Poďakovanie tiež patrí aj pomocným kuchárkam a vedúcim DO Fénix, ktorí pomáhali pri náročnej práci. Ako prebiehal Workshop? Najprv si malí kuchári obliekli kuchársku rovnošatu - zásteru a čiapku, aby ich bolo dobre vidieť pri varení a aby si ochránili svoj odev. Keď už boli pripravení, pán Jozef Talarovič (hlavný organizátor akcie) otvoril workshop krátkym príhovorom a zároveň vysvetlil deťom, čo je to „Trasa valašskej kultury“, prečo idú variť a odkiaľ sa tu vzali valasi. Následne sa deti presunuli do hlavnej kuchyne, kde dostali ďalšie ingrediencie, aby mohli začať variť. Šéfkuchár rozdelil úlohy a mohlo sa začať. Každý mal pridelenú prácu a mohlo sa začať. Úlohou malých kuchárov bolo pripraviť „Valašské menu“: predjedlo - Ovčiarске dukátiky, polievka - Tradičná valašská kyselica, hlavné jedlo - Bryndzové halušky so slaninou, múčnik - Valašské „frgaly“.

Facebook: Szlak Kultury Wołoskiej (7)

W warsztatach edukacyjnych, które odbyły się w Koniakowie w Centrum Pasterskim, wzięły udział osoby chcące poszerzyć swą wiedzę z zakresu kultury pasterskiej: duchowej i materialnej, historii, obrzędów i tradycji.

W trakcie pierwszego wykładu omawiano historię salasznictwa na obszarze Istebnej, Jaworzynki i Koniakowa, zaprezentowano szeroki zbiór dokumentów archiwalnych, spisy szalaśników, zapisy

z urbarzy książeńcych. Kolejny wykład dotyczył współczesnej praktyki bacowania; poruszono zagadnienia związane z budowaniem wspólnoty pasterskiej, zawiązywania porozumień z gązdami, właścicielami owiec, jak i rolnikami-właścicielami ziemi, na której prowadzony jest wypas. Po tych wystąpieniach muzyk i budowniczy pasterskich instrumentów ludowych Jan Walach i Lubo Tatarka zaprezentowali grę na instrumentach pasterskich (trombi-

ta, róg pasterski, fujary, piszczałki, gajdy beskidzkie, dudy słowackie). Następnie omawiali techniki wykonania tych instrumentów i zastosowanie historyczne oraz współczesne w obrzędowości pasterskiej i w społeczności lokalnej.

Organizatorem wydarzenia było Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Gospodarczych DELTA PARTNER, które jest partnerem projektu „Szlak Kultury Wołoskiej”.

SZLAK KULTURY WOŁOSKIEJ

TRASA VALAŠSKEJ KULTURY

Projekt „Szlak Kultury Wołoskiej“ współfinansowany jest ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego

Projekt realizowany jest przez Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia” w partnerstwie z Detską organizacją Fénix, o.z. Územná organizácia Snina, Województwem Podkarpackim, Regionalną rozwojową agenturą Svidník, Województwem Małopolskim, Związkiem Podhalan w Polsce, Stowarzyszeniem Wspierania Inicjatyw Gospodarczych DELTA PARTNER, Obec Orawska Polhora, Obec Małatiná i Obec Zázrivá.

